

NR I 2009

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktör och ansvarig utgivare universitetslektor Gert Jeppsson, Lund.

Redaktionskommitté

Docent Peter Carelli, Lund

1:e arkivarie fil. dr Elisabeth Reuterswärd, Lund

Professor Sten Skansjö, Lund

Professor Anna Christina Ulfspärre, Lund

Innehåll

	Sid.
Karl Gustav Andersson: Den medeltida allmänningsskogen i södra Albo	1
Johan Andersson: Adeln i Skåne och frågan om avläggandet av trohetsed till Sveriges kung och krona under våren 1658	8
Annika Knarrström: Grisavad, Rosts täppa och Carl Jonassons Arkeologi på torp i Skåne och Blekinge	24

Tidskriften Ale utges med stöd från Vetenskapsrådet

TRYCKTJÄNST I ESLÖV HB, 2009

Den medeltida allmanningsskogen i södra Albo

Av Karl Gustav Andersson

Lund

Under större delen av medeltiden hade invånarna i Järrestads och Ingelstads härader rätt att fritt utnyttja skogsresurserna inom ett betydande område i Albo härad. I det yngre kalundborgska registret från 1551 finns en beskrivning av gränsen för detta område som av allt att döma går tillbaka på ett brev utfärdat av Knut Valdemarsson för drygt åttahundra år sedan. Följande artikel syftar till att rekonstruera denna gräns genom att tolka flera av de ålderdomligt klingande namn som anger densamma och jämföra resultatet med vad som i övrigt är känt om medeltida ägarförhållanden och gränstvister i området.

Knut Valdemarssons brev

I början av 1180-talet rasade i Skåne ett våldsam uppror, som i första hand tycks ha riktat sig mot ärkebiskopen Absalon och honom närstående stormän med rötter på Själland och i färd med att flytta fram sina positioner i Skåne.¹ Från Saxos beskrivning av händelseförloppet får man intrycket av att vreden var särskilt stor i den östra delen av landskapet. Resningen slogs slutgiltigt ner under den unge Knut Valdemarssons första regeringsår. Som orsaker till upproret brukar framhållas missnöje med skatter, biskopstionde och celibatsregler för präster. Säkert har också kampen om äganderätten till marken spelat in och det verkar rimligt att anta att det är mot denna bakgrund som kung Knut har låtit utfärda ett brev vars huvudsakliga innehåll har bevarats till eftervärlden i följande regest från 1551:

Item biscop Byrgis breff met bispen aff Fin oc andre gode mendtz, en vidisse aff koningh Ericks breff oc koning Knuds breff, at the haffue wnt oc giffuit alle thenom, som bo y Ierestedt oc Ingelstedt herrit, almindig skou y Albo herrit øster ind till haffuit paa en side oc siiden ind till scomercke, som effter staa, som er till Fiske Maglesteen, Oxne wadt, Huide tre, Kerlige beck, Gede mose, Høge Blambers beck, Lierbeck, Langerødtz kelde, Backerydtz staff, Øre beck, Østre Vele, Suine Vele oc Homand spange for

vden Hiortes egen Helnede oc Bolde skou paa then anden side, som the tilfforn haffue hafft, saa vnde wy thenom her effter at nyde skoen thenom till gode, men grunden schall høre osz till. Datum Helsingborg anno domini m iii^e lxxxiii idus iunii.²

Den avslutande dateringen är förbryllande, eftersom biscop Byrgis bör vara Birger Gunnersen, som blev ärkebiskop först 1497. I *Diplomatarium Danicum* föreslås möjligheten att det angivna årtalet är en felskrivning för 1498.

På Kalundborgs slott, där registreringen gjordes, fanns alltså 1551 en av biskop Birger, biskopen av Fyn och andra bevitnad avskrift av ett brev utställt av kungarna Erik och Knut. Den senare är säkerligen Knut Valdemarsson, men kung Eriks identitet är inte lika klar. Det mesta talar för att det är fråga om Erik Klipping. Uppenbarligen har Erik väsentligen upprepat ett tidigare brev från Knut Valdemarsson.

Det kan ha funnits ett dubbelt syfte med Knut Valdemarssons brev. Tillgången till allmanningsskogen i sydvästra Albo för invånarna i Järrestads och Ingelstads härader har säkert haft gammal hävd. Genom att fortsatt garantera denna rättighet har kungen kunnat bidra till att gjuta olja på vågorna efter det nyligen timade upproret.³ Samtidigt tyd-

liggör formuleringen *men grunden schall høre osz till kungamaktens anspråk* på den yttersta äganderätten till allmanningsskogen. Enligt Anette Hoff är detta det första kända tillfälle när ett sådant regale hävdas i skrift i Danmark.⁴

Själva gränsen i kung Knuts brev har även registrerats i Lunds ärkesätets så kallade Paltebok, känd genom en avskrift från mitten av 1600-talet. Här tycks emellertid flera av namnen ha blivit kraftigt förvrängda. I den tryckta utgåvan av Palteboksavskriften har ett försök gjorts att lokalisera några av namnen,⁵ men de föreslagna platserna är knappast, i den ordning de förekommer, förenliga med en gräns löpande från havet i öster. Där- emot vill jag hävda att gränsen, som den beskrivs i ovanstående regist, är möjlig att rekonstruera, åtminstone approximativt, och att den naturligt kan kopplas till det ganska omfattande material som finns bevarat från senare delen av 1400-talet och början av 1500-talet rörande tvister om äganderätt och gränser för skogarna i området. För enkelhets skull kommer jag att hänvisa till registen som Knut Valdemarssons brev, även om det naturligtvis måste råda stor osäkerhet om den ursprungliga ordalydelsen i detta brev.

Häradsgränsen

Vid två tillfällen under andra halvåret 1470 avhandlas frågan om Albo härads gräns mot Ingelstads och Järrestads härader, först den 30 juli vid en hög söder om (Skånes) Tranås och sedan den 27 november på Albo härads ting.⁶ Bakgrunden är en konflikt som berör den gamla allmanningsskogen. En part i målet är fru Barbara Brahe och hennes son Oluf Stigsson (Krognos) på Bollerup, som har stora intressen i Albo. Deras motpart är menige allmogen i Ingelstads och Järrestads härader, vad som nu döljer sig bakom detta uttryck.

Tingsprotokollen från 1470 har diskuterats flera gånger i litteraturen,⁷ så här skall vi endast uppmärksamma några detaljer som är relaterade till Knut Valdemarssons brev. Vid båda tingen framträder »nogle gode gamle astadighe Dannemænd» från Albo, troligen mobiliserade av fru Barbara, och redogör för »de Skovskel som laa mellem Albo H. og Ingelstadhe H. og Jæritzstadhe H.». Dessa gränsmärken uppräknas från väster till öster och verkar i huvudsak följa den sentida häradsgränsen. De två västligaste beskrivs på följande sätt (30/7):

*først bockerøtzstaff mellem byerghetofftæ och
frørwm staur een steen till vithne;
swo j langherytz kyeldhe mellom fwltzstofftæ och
oenlundhe staar een steen.*

Här känner man omedelbart igen två av namnen från Knut Valdemarssons brev, Backerydtz staff och Langerødtz kelde. Uppenbarligen har Backerydtz staff varit belägen ungefär där den sentida häradsgränsen skär vägen mellan Frörum och Lövestad. Byerghetofftæ är dagens Bäretofta. Enligt Bertil Ejder betecknar ordet *staff* antagligen en rest sten.⁸ Det andra gränsmärket har funnits vid en källa, troligen belägen strax söder om det nuvarande Kronovalls slott.

Om de två östligaste gränsmarkeringarna heter det (27/11):

*sa i herritzstigs liiden mellom røderom och
wetmundeløff star en sthen;
sa i swortehallen mellom tyrnedale oc Røderoms
mark star en sten.*

Här är kopplingen till Knut Valdemarssons brev inte alls lika uppenbar, men jag skall försöka visa att det verkligen finns ett samband.

Strax söder om det gamla fiskeläget Vik, mellan Tjörnedala och Rörum, finns en plats kallad Häradsudden, belägen i södra delen av ett cirka femhundra meter långt kustparti benämnt Hallarna, där den kambriska sandstenen går i dagen. Under senare tid har

häradsgränsen flyttats ett stycke söderut, men fortfarande vid mitten av 1700-talet gick gränsen vid Häradsudden och var utmärkt med ett stort röse med en rest sten i mitten. Detta röse finns tydligt utritat på en karta över Skånes kust⁹ från omkring 1684, som kompletterar Gerhard Buhrmans välkända Skånekarta. Rösets exakta placering framgår av en jordeboksanteckning från 1760 rörande gränser för ålfisket vid Häradsudden. Stenkumlet finns fortfarande kvar, idag mossbelupet och trädbevuxet. Den östligaste gränsmarkeringen i tingsprotokollen från 1470 var säkerligen belägen i närheten av denna plats. Möjligen syftar Swortehallen på den stora flata håll vid Häradsudden som i dag kallas Flatehall.

För att lokalisera gränsmärket vid Herritzstigs liiden kan man på Generalstabskartan från 1861 följa häradsgränsen fram till den punkt där den skär den gamla vägen mellan Rörum och (Östra) Vemmerlöv. Där är den numera försvunna fastigheten Yxnaryd utmärkt på kartan. Vid denna punkt, just nedanför en brant backe kallad Bastorpalien, passerar den gamla vägen en bäck som under århundraden har försett kvarnarna vid Kulla, ett stycke österut, med strömmande vatten. Benämningen Herritzstigs liiden syftar säkert på Bastorpalien och av allt att döma har stenen som nämns i tingsprotokollen 1470 varit placerad nära Yxnaryd.

Enligt Nils Palmborg kan förleden i Yxnaryd härledas från djurnamnet *oxe*.¹⁰ I t.ex. Decimantboken från 1651 skrivs namnet Øxnerød. Det verkar inte alltför långsökt att anta att en bäckövergång i närheten har kallats Oxne wadt. Därmed har vi en tolkning av det andra namnet i Knut Valdemarssons gräns.

Det återstår att lokalisera Fiske Maglesteen. En naturlig kandidat är den så kallade Bäckastenen, ett mäktigt rundat stenblock som ligger ytterst mot havet i norra delen av

Bild av Knut Valdemarsson år 1911 när den överliggande putsen just hade knackats bort. Ovanför kronan kunde texten KANVT R skönjas. (Foto i LUHM.)

Hallarna, inte långt från Häradsudden, just där bäcken genom Vik mynnar ut i Östersjön. Bäckastenen har antagligen legat på samma plats mycket länge och förr i tiden hette det att man där hämtade de nyfödda barnen på läget.

Angående detta gränsmärke finns ytterligare information i Palteboksavskriften. Dels sägs att Maglesteen *ligger hos Steenshoffuidt* och dels finns namnet *Fischebech* inlagt mellan Maglesteen och Oxnevad. Om detta kan sägas att, även om Stenshuvud ligger en halvmil norr om Bäckastenen, så dominerar berget utsikten på platsen. Vidare skulle Fischebech mycket väl kunna syfta på bäcken genom fiskeläget som rinner upp inte långt från Yxnaryd. Fram till mitten av 1700-talet var all bebyggelse på Vik lokaliserad norr om denna bäck.

Huide tre, Kerlige beck, Gede mose

De fyra gränsmärken som hittills har berörts har alla förlagts nära den gamla häradsgränsen. I regesten från 1551 står emellertid explicit att invånarna i Järrestads och Ingelstads härader beviljas allmanningsskog i Albo härad. Vi ska nu diskutera var gränsen kan ha gått mellan Oxne wadt och Langerødtz kelde. Namnet Gede mose förefaller omedelbart bekant. Det bör rimligtvis syfta på den stora och välkända mosse, nordväst om S:t Olof, vars namn i dag, med lite varierande stavning, skrivs Gedings mosse. Om så är fallet, blir nästa fråga vad Kerlige beck står för. Av allt att döma rör det sig om Rörums södra å, som är det enda vattendrag av någon betydelse som rinner från Gedings mosse ner mot trakten av Yxnaryd. Något stöd får denna tanke av att Rörums södra å också bär namnet Skälbacken. Bakgrunden till benämningen Kerlige beck är osäker. Möjligen finns ett samband med det gammaldanska ordet *kere* med betydelsen vända.¹¹ I så fall skulle översättningen ungefärligen vara Vindelbacken.

Vad Huide tre syftar på är också osäkert, men jag vill ändå våga en gissning. Vid platsen för den gamla vattenkvarnen Forsemølla kastar sig Rörums södra å, inom en sträcka på drygt femtio meter, utför tre vattenfall som åtminstone på våren är kraftigt vitskummande. Detta skulle kunna vara Huide tre, men naturligtvis kan det röra sig om någon annan lokal i närheten.

Høge Blambers beck och Lierbeck kan knappast lokaliseras idag, men i det sankta området söder om Gedings mosse, som säkert var än mer vattenbemängt för åtta-hundra år sedan, rinner flera mindre bäckar med ungefär rätt riktning.

Den del av gränsen som följer efter Backerydtz staff beskriver antagligen en sträckning i närheten av den sentida häradsgränsen

mellan Ingelstads och Färs härader och slutar vid Homand spange, som troligen har gått över Trydeån nära Ramsåsa.¹² Detta parti är av mindre intresse i samband med allmanningsskogen i södra Albo och diskuteras därför inte vidare. Två enklaver, Hiortes egen Helnede och Bolde skou, har undantagits från allmanningen. Vi återkommer till dessa i samband med Kristian II:s dom nedan.

Låt oss nu återvända till tingsförhandlingarna 1470 och familjen Krognos fortsatta ansträngningar att ta kontroll över skogarna i området. Av protokollet framgår att tvisten 1470 gäller påstådd allmanningsskog och att det är fråga om »den Skov som ligger til Lunkendæ,¹³ Mwseleycke og saa fremdeles til Fulgstofte». Två år senare är fru Barbara och sonen Oluf åter på tinget i Albo.¹⁴ Nu handlar det om »en Skov som kaldes Madheryd, liggende vesten for s. Oliffs i Lunkindhæ». Motpart var denna gång Anders Bing på Smedstorp. Tydligt har äganderätten inte kunnat fastställas slutgiltigt, ty långt senare, den 25 februari 1500, begär och får Oluf Stigsson ett tingsvitne på att hans föräldrar har haft Maryd och Maryds skog »i væрге». Alla dessa omstridda skogar ligger just i området mellan häradsgränsen och den föreslagna sträckningen av Knut Valdemarssons gräns. Detta stärker uppfattningen att denna trakt har ingått i den gamla allmanningsskogen. Intressant är att vid tinget i november 1470 intygades att det visserligen fanns ett gammalt dokument som utvisade den korrekta gränsen, men att detta var så förstört av ålder att det inte längre kunde tydas.¹⁶ Måhända har det rört sig om en kopia av kung Knuts eller kung Eriks brev. Biskop Birgers vidimering av det gamla kungabrevet kan ha föranletts av striden om Maryds skog, men en troligare orsak är en liknande konflikt i trakten av Ramsåsa, där ärkebiskopen själv var inblandad.¹⁷

Rörium och Grevlunda

Hur såg det då ut på Knut Valdemarssons tid närmast norr om den förmodade gränsen? I öster följer denna ungefär den sentida gränsen för Rörums socken, så det är naturligt att fråga sig om det möjligen kan ha funnits inflytelserika jordägare i Rörium mot slutet av 1100-talet. Det finns en del som talar för detta. I *Necrologium Lundense* kan man läsa att Sven Estridsson donerade ett bol i Rörium i Albo till Lundakyrkan.¹⁸ Detta bol ingick senare i underlaget för ett av domkyrkans prebenden. Fortfarande vid mitten av 1600-talet låg fem gårdar i Rörium under domkapitlet.¹⁹ Det fanns emellertid också en annan kyrklig storägare i Rörium under medeltiden. I Dalby klostrets intäktsbok från omkring 1531 upptas landgille från inte mindre än nio gårdar i Rörums by och dessutom från Delperöd i Rörums socken.²⁰ Som bekant gynade Sven Estridsson även kyrkan i Dalby och det är fullt tänkbart att domkapitlet och Dalby kloster, som var nära förbundna med varandra, redan på Knut Valdemarssons tid var rejält etablerade i Rörums socken. Tyvärr saknas källor som kan bekräfta detta. I alla händelser ägde dessa båda kyrkliga institutioner merparten av gårdarna i socknen vid slutet av medeltiden.

Längre västerut, där gränsen för allmänningsskogen går in i Albo härad, fanns tidigt en betydande godsegendom med centrum i Grevlunda.²¹ Egendomens omfattning framgår av ett i original bevarat arvskiftesdokument från 1313 som har beskrivits som det äldsta i detalj kända skiftet från dansk medeltid.²² Den sydvästra delen av Grevlundagodset omfattade fastigheterna Tåghusa, Lerbergstorp och Nöteboda som alla ligger i området strax öster om Gedings mosse och norr om Rörums södra å. Detta är ännu ett argument för att Rörums södra å bildade gräns för allmänningsskogen. När storgodset

Grevlunda, som också innehöll skogsområden, har bildats är osäkert. Mindre arkeologiska undersökningar i anslutning till den existerande borgkullen, som har imponerande dimensioner, tyder på att denna har anlagts på 1200-talet eller möjligen något tidigare.²³ Med tanke på att det skånska upproret på 1180-talet anses ha riktat sig mot stormän lierade med Absalon, kan det vara av intresse att framhålla att Grevlunda åtminstone från mitten av 1200-talet tycks ha tillhört släkten Galen, nära knuten till den själländska Hvide-släkten.

Under 1300-talet uppträder ett par andra jordägare utmed gränsen för allmänningsskogen. Man vet att Erik Menveds drots Morten Due vid sin död cirka 1320 hade egendom i trakten av Forsemölla.²⁴ Det är också känt att Raskarum med omnejd i slutet av seklet tillhörde Gladsax.²⁵

Kristian II:s dom

Digerdöden och den så kallade agrarkrisen har förmodligen lett till en minskad konkurrens om skogsresurserna under senare delen av 1300-talet. Från mitten av 1400-talet började emellertid befolkningstalen åter att öka. Samtidigt inleddes en period då framgångsrika adelsfamiljer kraftigt stärkte sin ställning och efterhand samlade på sig stora godsmassor. Ett exempel är familjen Krog-nos på Bollerup som vid slutet av 1400-talet bland annat hade förvärvat ett hundratal gårdar i Albo, inklusive huvuddelen av det gamla Grevlundagodset. Andra framträdande aktörer i området var familjerna Knob på Gyllebo och Gøye på Tunbyholm. Som redan har framgått, ledde denna utveckling till konflikter om äganderätten till skogen. På våren 1514 hade situationen blivit så allvarlig att kungen, Kristian II, fann det nödvändigt att bege sig till sydöstra Skåne för att på ort och ställe bilda sig en uppfattning om läget. Efter

Ett avsnitt av Skånes östkust från Buhrmans kustkarta från omkring 1684. Gränsröset vid Häradssudden kan urskiljas. (Orig. i Krigsark.)

att i sällskap med medlemmar av riksrådet ha inspekterat de aktuella skogsområdena, utfärdade han den 11 maj på kungsgården i Gladsax sin dom.²⁶ Det är nu inte längre fråga om att avgränsa någon större allmänningsskog. I stället uppräknas en mängd mindre skogar som reserveras för kronan och adeln. De flesta är belägna inom det område som definierades i Knut Valdemarssons brev, men det förekommer också skogar utanför detta. Av intresse i samband med Knut Valdemarssons brev är att bland de skogar som allmogen förbjuds att utnyttja finns *Helwede* och *Bolledskowe*, den senare dock inte i alla avskrifter av domen.²⁷ *Helwede*, som tydligen har legat i närheten av Tranås, syftar

säkert på samma område som Hiortes egen *Helnede* i Knut Valdemarssons brev. *Bolledskowe* är troligen identisk med *Bolde skou* i kung Knuts brev, men exakt var denna skog har varit belägen är osäkert. I kungens utslag namnges också några områden som allmogen får fritt disponera, men omfattningen är obetydlig jämfört med den forna allmänningsskogen. Det är uppenbart att i dessa trakter har kronan och adeln nu lagt beslag på nästan all värdefull skogsmark. Även om det också senare under 1500-talet förekom konflikter om skogarna i området,²⁸ så innebär Kristian II:s dom att den stora allmänningen från Knut Valdemarssons tid hädanefter var ett minne blott.

Summary

Towards the end of the Middle Ages there was much conflict in the south-eastern part of Scania related to a large forest common that had been established many hundred years before. In a register from Kalundborg Castle 1551, there is a description of the boundary of this forest common which almost certainly goes back to the end of the twelfth century and king Canute, son of Waldemar I. In this article an attempt is made to locate this boundary by interpreting the place-names that occur and comparing the result with known facts about medieval estates and property-conflicts in the area.

Noter

- ¹ Andersson 1947, s. 409ff.
- ² Dipl.Dan.1:3, nr 109.
- ³ Enligt den äldre Sjöllandskrönikan, från omkring 1300, var den händelse som utlöste upproret en skogs-konflikt i östra Skåne.
- ⁴ Hoff 1997, s. 257f.
- ⁵ Johannesson 1953, s. 390.
- ⁶ Rep 2, nr 2772 och nr 2849.
- ⁷ Ejder 1979; Jørgensen 1994; Cederholm 2006.
- ⁸ Ejder 1979.
- ⁹ Krigsarkivet, samling 0437 (Kungsboken).
- ¹⁰ Palmborg 1942–1945, s. 16. Jämför även ortnamnen *Yxnerum* och *Öxnevall* i Nationalencyklopedin.
- ¹¹ Kalkar 1881–1907.
- ¹² Fram till början av 1400-talet tycks Albo härad även ha omfattat trakten kring Tranås, se Dipl. Dan. 4:3, nr 275. Det kan förklara varför gränsbeskrivningen i Knut Valdemarssons brev fortsätter efter Backerydtz staff.
- ¹³ Numera S:t Olof. Ursprungligen syftade »S:t Olofs» enbart på kyrkan.
- ¹⁴ Rep 2, nr 3131 och nr 3133.
- ¹⁵ Rep 2, nr 9039.
- ¹⁶ Rep 2, nr 2849; Jørgensen 1994, s. 42.
- ¹⁷ Cederholm 2006, s. 332 nederst.
- ¹⁸ Necrologium Lundense, s. 7 och s. 69.
- ¹⁹ Decimantboken.
- ²⁰ Dalby Klosters intäktsbok.
- ²¹ Ulsig 1968; Wallin 1975.

²² Dipl. Dan. 2:8, nr 18; Ulsig 1968.

²³ Ödman 2002, s. 150ff.

²⁴ Dipl. Dan. 2:8, nr 258.

²⁵ Dipl. Dan. 4:6, nr 617; Wallin 1954.

²⁶ Jørgensen 1994.

²⁷ Ibid, s. 47.

²⁸ Kancelliets Brevbøger, t.ex. 1566 26/5, 1571 26/7, 1578 24/10, 1581 21/2.

Tryckta källor och litteratur

- Andersson, I., Skånes historia 1, Stockholm 1947.
- Cederholm, M., »Konsten att hävda en skog» i Gods och bönder från högmedeltid till nutid, ed. M. Olsson, S. Skansjö och K. Sundberg, Lund 2006.
- Dalby klostres intäktsbok 1530 – 1531, utg. K. Knutsson, G. Paulsson, Skånsk senmedeltid och renässans 10, Lund 1983.
- Decimantboken 1651, utg. S. Skansjö, B. Tuvénstrand, Skånsk senmedeltid och renässans 21, Lund 2007.
- Dipl. Dan. = Diplomatarium Danicum, utg. av Det danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1938 ff.
- Ejder, B., Om en medeltida häradsgrens i sydöstra Skåne, Tomelilla Hembygds-krets Årsbok 1979.
- Hoff, A., Lov og Landskab. Landskabslovenes bidrag til forståelsen af landbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca 900–1200, Århus 1997.
- Johannesson, G., Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut, Skånsk senmedeltid och renässans 7, Lund 1953.
- Jørgensen, B., Sletteboernes skovskrå, Sydsvenska ortnamns-sällskapets årsskrift 1994.
- Kalkar, O., Ordbog til det ældre danske sprog (1300–1700), København 1881–1907.
- Kancelliets Brevbøger 1554–1647, København 1885–1995.
- Necrologium Lundense, utg. L. Weibull, Lund 1923.
- Palmborg, N., Skånska ortnamn på -röd och -ryd, Sydsvenska ortnamns-sällskapets årsskrift 1942–1945.
- Rep 2 = Repertorium diplomaticum regni Danici Med-iaevalis, serie 2, utg. W. Christensen, København 1928–39.
- Ulsig, E., Danske adelsgodser i middelalderen, København 1968.
- Wallin, C., Eljaröd och Grevlunda – tvenne försvunna sätessgårdar tillhörande ätten Galen, Tomelilla Hembygds-krets Årsbok 1975.
- Wallin, C., Ide Pedersdatter Falk till Gladsax, Lund 1954.
- Ödman, A., Borgar i Skåne, Lund 2002.

Adeln i Skåne och frågan om avläggandet av trohetsed till Sveriges kung och krona under våren 1658

Av Johan Andersson

Fil. mag., Lomma

Inledning

Adelns ställning i Danmark var vid mitten av 1600-talet mycket stark, och perioden från reformationen 1536 fram till enväldets införande 1660 har i dansk historieskrivning också benämnts som »adelsvældens tid». Danmark var ännu under denna period ett valrike och riksrådsadeln kunde därmed i samband med kungavalet och med handfästningens tillkomst ställa krav på gynnsamma privilegier för sitt stånd. Skåne var den godstätaste regionen i Norden och var också något av den danska adelns förlovade land. Adeln i landskapet bestod av en mycket maktmedveten elit med en stark ställning inom såväl regionen som den danska centralmakten. I mitten av 1600-talet var 115 av Skånes huvudgårdar i adelns händer. Adeln ägde dessutom över hälften, 54 procent, av landskapets ca 15 000 gårdar. Ståndet befäste ytterligare sin regionala maktposition genom att man besatt alla de viktigaste statliga ämbetena såsom länsman och landsdomare.¹

Roskildefreden, som slöts i februari 1658, innebar en förändring för dessa adelsmän i så måtto att provinsen kom under Sveriges kung och kronas överhöghet. Enligt traktaten skulle dock ständerna i de forna danska områdena behålla sina gamla lagar och privilegier, såvida dessa inte stod i strid mot vad man något oklart uttryckte som Sveriges »leges fundamentales».²

I ett memorial från den 15 mars 1658 utsåg

Karl X Gustav en kommission »till Statens inrättning» i de tidigare danska provinserna.³ Ett av denna, den s.k. skånska kommissionens första åtaganden var att kalla representanter från ständerna till Malmö för att där avlägga trohetsed till Sveriges kung och krona. Att detta var en högprioriterad fråga visar det kungliga memorialets anvisningar där det i den andra punkten hette att kommissarierna utan dröjsmål och på brukligt manér skulle taga hyllning och ed av samtliga invånare, »Andelige som Werdzlige, Adell som oadell», i de fyra provinserna som tidigare tillhört Danmarks kung och krona. Enligt memorialet var invånarna genom Roskildefreden lösta från dessa förpliktelser och hade därför att »krafteligen» förbinda sig med ed till Sveriges kung och krona.⁴ För de tre lägre stånden var frågan om undersåtsförhållandet till Sveriges kung och krona enkel, de skulle hädanefter lyda under dem, men rörande adeln blev frågan i praktiken mer komplicerad än så.

Enligt Roskildetraktaten skulle de adelsmän som var bosatta i de områden som tidigare tillhört det danska riket avlägga trohetsed till Sveriges kung och krona, såsom de tidigare gjort till Danmarks kung och krona. Detta innebar att adelsmännen inte kunde behålla sina danska befattningar. De som däremot flyttade från provinsen, eller som redan var bosatta i Danmark västansunds, kunde även i fortsättningen vara danska un-

dersåtar, och detta utan att vare sig förlora sina gods i Skåne eller sina befattningar i Danmark. Från svensk sida lockades det dock med tjänster och ämbeten på lika villkor som för »de infödde Svenske».⁵ I fråga om rätten till gods och dess nyttjande gjordes i traktaten ingen skillnad mellan dem som svurit svensk trohet och dem som förblev danska undersåtar.

Roskildetraktaten innebar således att danska adelsmän med skånska besittningar ställdes inför ett val, att avlägga trohetsed till Sveriges kung och krona eller att förbli dansk undersåte. Adeln kallades vid två tillfällen under våren 1658 till hyllningsmöte i Malmö.

Syftet med denna uppsats är att belysa hur adeln med besittningar i Skåne argumenterade och agerade utifrån ett lojalitetsperspektiv i samband med de svenska kraven på avläggandet av svensk trohetsed under våren 1658. Tyngdpunkten för framställningen kommer att ligga på de nitton adelsmän som i maj skickade in svar till den skånska kommissionen och där förklarade varför de inte kunde avlägga trohetsed till Sveriges kung och krona.

Ett första möte mellan adeln och den skånska kommissionen

Adeln var i likhet med de två andra världsliga stånden kallade till hyllningsmöte i Malmö den 16 april 1658.⁶ Men redan i början av april var en stor del av adeln församlad i Malmö för att medverka vid Tage Ottesen Thotts begravning. I samband med denna ceremoni möttes adeln och den skånska kommissionen. Kommissionen passade vid detta möte på att upplysa adelsmännen om edens innehåll och de blev också tillfrågade om vilka som var sinnade att avlägga trohetsed. Niels Krabbe, som enligt skrivelsen var de skånska adelsmännens talesman, svarade att det var »een sak af högwichtigh importance

och betänkiande» eftersom somliga ännu var beedigade till den danske kungen med »hulds-kap och tjenst». Krabbe förklarade vidare att de inte kunde, »uthan blasme och förwiltelse», avge någon trohetsed till den svenske kungen innan de hade blivit lösta från sin ed till den danske kungen.⁷ Enligt Krabbes argumentation var det alltså inte tal om att man som adelsman kunde byta trohetsed, dvs. lojalitet, utan att man först på ett riktigt och ärligt sätt hade lösts från sin första ed. Krabbes understrykande av edens betydelse är intressant, särskilt med tanke på att han framförde sin ståndpunkt till Corfitz Ulfeldt, f.d. dansk rikshovmästare som hade kommit i onåd hos den danske kungen och flytt till Sverige och nu upphöjts till den svenske kungens geheimeråd.⁸ Niels Krabbes poängtering av edens betydelse måste givetvis ses i sitt sammanhang och han, liksom övriga adelsmän, hade mycket att vinna på att betona att de hade för avsikt att följa den tidens spelregler gällande trohetseder, vilket gav dem legitimerad betänketid inför det förestående ställningstagandet.

Men adelsmännens retorik vid mötet kan också tolkas som en form av köpslående, där det gällde, utifrån adelns synvinkel, att om de skulle gå över till Sverige måste den svenska regimen ge dem ett bra förhandlingsbud.⁹ Adeln framförde också under mötet ett vågat politiskt förslag där det hävdades att Skåne skulle kunna vara lika fritt under den svenske kungen som Katalonien var under Spaniens kung. Ulfeldt menade dock att Skåne var för litet för att jämföras med Katalonien och att det dessutom var erövrat efter krigets rätt då det avträtts som ersättning för »mångfalligt större land» som varit ockuperat av Sverige. Vidare menade Ulfeldt att de adelsmän som ännu kände någon förpliktelse mot kungen av Danmark borde lämna mötet och förklara att det inte var Kungl. Maj:ts intention att tvinga någon att avlägga trohetsed som

inte själv önskade att komma under den svenske kungens styre. Av Ulfeldts svar att döma handlade det med andra ord inte om att köpslå med adeln för att få över dem till svensk sida. De adelsmän man önskade vinna över var endast de som själva ville avlägga svensk trohetsed, dvs. adelsmän som i fortsättningen från svensk sida sett kunde räknas som lojala.

Några timmar efter mötet uppsökte Niels Krabbe och förre detta landsdomaren Kjeld Krag kommissionens representanter på nytt.¹⁰ De två överlämnade ett dokument som var undertecknat av 42 adelsmän den 2 april i Köpenhamn. Dokumentet påminde om Roskildefreden och vad som däri bestämts, dvs. att adeln i de tre provinserna skulle få bli va vid deras vanliga rätt, lag och privilegier. Men det underströks också att en del av adeln var i den danske kungens tjänst och att dessa därför inte heller kunde med ed och plikt förbinda sig till Sveriges kung.¹¹

Mötet mellan den skånska kommissionen och de skånska adelsmännen visar att de sistnämnda av allt att döma förde sig vant och inte utan självsäkerhet vid det politiska förhandlingsbordet. De agerade dessutom samstämmigt och målmedvetet.

Hyllningsmötet i Malmö den 16 april 1658

Den 16 april ägde hyllningsmötet i Malmö rum. Karl X Gustav var själv inte närvarande utan ständernas representanter fick knäböjande avlägga eden inför kungens tomma stol.¹² Adelsmännen skulle personligen avlägga sin trohetsed och enligt en rapport två dagar innan hyllningsmötet svor åtta adelsmän trohetsed.¹³ Tjugo adelsmän hade däremot skickat in förklaringar om varför de inte kunde avlägga trohetsed vid den utsatta tidpunkten. Enligt Knud Fabricius återknöt adelsmännens svar till vad som redan fram-

förts till kommissionen vid mötet i början av april. De var enligt skrivelserna ännu i dansk tjänst eller hade gods under den danska kronan.¹⁴ Det kan därmed konstateras att kommissionen godtog adelsmännens förklaringar i så måtto att kommissionen utsatte en ny tidpunkt, den 15 maj, för att de obehöriga adelsmännen skulle kunna avlägga sin trohetsed eller för alltid »blifwa thär ifrå». ¹⁵ Den 15 maj framstår med andra ord som ett sista datum för adelsmännen att välja sida. Kommissionen uppmanade också de adelsmän som var danska riksråd och hade gods i Skåne att begrunda hur deras kvarlämnade tjänare och godsförvaltare skulle kunna avge Kungl. Maj:t någon försäkring om deras plikt och trohet, vilket tyder på att kommissionen inte förväntade sig att dessa adelsmän som var riksråd skulle komma att lämna sina befattningar i Danmark för att avlägga trohetsed till Sveriges kung och krona. Kommissionen skrev att tiden lär utvisa hur dessa »bägge momenta welle aflöpa», ¹⁶ en formulering som visar att kommissionen svävade i osäkerhet om i vad mån den danska adeln med godsbesittningar i Skåne skulle komma att tillmötesgå de svenska kraven eller ej och om de skulle komma att flytta eller bo kvar.

Adeln och det andra hyllningsmötet i Malmö den 15 maj 1658

Blott dagar före det andra hyllningsmötet i Malmö den 15 maj inkom nya förklaringar till kommissionen om varför adelsmännen inte ansåg sig kunna avlägga svensk trohetsed. Med tanke på att endast två adelsmän och fem fogdar svor svensk trohetsed kan resultatet av det andra hyllningsmötet knappast bedömas vara vad kommissionen önskat.¹⁷

Nitton av adelsmännens svar på kommissionens kallelse finns bevarade och är arkivlagda i skånska generalguvernementskansliets arkiv, Landsarkivet i Lund.¹⁸ Av

adelsmännens svar framgår det att de har befallts att inställa sig i Malmö den 15 maj för att där avlägga trohetsförsäkring och »homagio» för sina gods i provinserna.¹⁹

Brevens utformning

Fabricius har betonat den vänliga stämning som tycktes råda mellan adelsmännen och kommissarierna. De nitton bevarade breven är också de utformade i en vänlig ton. Denna vänliga ton och tillmötesgående hållning är knappast något att förvånas över. Adelsmännen hade intressen att bevaka och deras gods i Skåne befann sig under Sveriges kung och kronas överhöghet. Breven visar också att de är författade av adelsmän som var vana att föra sin talan i olika politiska sammanhang. De hade inget att vinna på att vara annat än vänliga, men desto mer att förlora på att inta en motsatt hållning. Av allt att döma följde adelsmännens brev, genom tituleringar m.m., även samtidens *etikett*, och de var utformade som ett svar från en adelsman till en annan.²⁰

Såväl brevens författare som dess läsare kände väl till de normer som gällde för och mellan adelsmän, men också de normer som gällde i förhållande till en överhet. I svaren framskyntar det att adeln hade rättigheter att bevaka, lika väl som de hade skyldigheter att uppfylla. De förnekade varken det ena eller det andra, men sättet de förde fram sina rättigheter och skyldigheter på vittnar om deras politiska färdigheter, vilket också ger en något annan bild än att de enbart var vänliga och tillmötesgående formulerade.

Adelsmännen lovade att fullgöra de skyldigheter som var knutna till deras gods som de också tidigare haft gentemot den danske kungen. Det försäkrades också, som t.ex. i Joachim Gersdorffs svar, att tjänare och bönder i Skåne skulle förmanas till att vara ärliga och trogna undersåtar, och att man inte hade något emot att fogdar svor svensk trohet.

Joakim eller Jockum Gersdorff till Tunbyholm (1611–1661), dansk rikshovmästare och riksdrots. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

Detta var försäkringar som kan hänvisas till Roskildefredens överenskommelser. Genom att adelsmännen tydligt betonade att de kommer att fullfölja de skyldigheter som var knutna till deras gods, menar jag att de understryker legitimiteten i Roskildetraktatens överenskommelser. Adelsmännen å sin sida hade, åtminstone av skrivelserna att döma, med andra ord inte för avsikt att avvika från dessa, ett budskap, som också satte fingret på att Sveriges kung och krona å sin sida också hade förpliktelser, enligt samma traktat, att uppfylla. Ett flertal adelsmän betonade också detta genom att de hänvisade till Roskildefredens bestämmelser om att de även i fortsättningen må nyttja samma friheter och privilegier som tidigare. Niels Krabbe och Kjeld Krag framförde dessutom rakt på sak att detta måtte omfatta såväl beedigade som obeeidigade adelsmän.

Homagium

Det tidigmoderna »statsmedlemskapet», liksom under medeltiden, definierades genom undersåtens förhållande till kungen och detta bekräftades symboliskt genom trohetseden.²¹ Det är intressant att notera att de forna danska adelsmännen personligen skulle prestera *homagium* till Sveriges kung och krona. På så sätt skulle dessa adelsmän bli, åtminstone i ordets ursprungliga medeltida innebörd, Karl X Gustavs edsvurna män och som sådana åta sig vissa förpliktelser, såsom krigstjänst. Att denna terminologi fortfarande var i bruk och, av allt att döma, med en snarlik innebörd som under högmedeltiden visar den personliga edens betydelse. Det centrala var inte om adelsmannen var *dansk* eller *svensk*, utan till vilken furste han svurit sin trohet. Men det kan också utifrån adelsmännens svar anses ha varit legalt att byta tjänst och trohet på 1600-talet. En oskriven regel, åtminstone att döma av adelns svar till kommissionens kallelse, var dock att man som adelsman först fick avsked från sin tjänst. Inte minst för att man som adelsman skulle undvika vad Henrik Lindenov uttryckte som »Een farlige Consequents». Med ett *riktigt och ärligt* entledigande hade adelsmannen följt spelreglerna, och riskerade inte represalier, som t.ex. i detta fall att få sin egendom i Danmark konfiskerad.²²

Men adelsmännens poängtering av att de först måste ha erhållit avsked understryker deras syn på sig själva och i förhållande till den furste som de svurit sin trohet. Som undersåte förväntades man som adelsman att vara lojal och utföra sina skyldigheter och plikter som man åtagit sig och blivit betrodd med av sin herre. Man kunde inte förbinda sig med en ny furste utan att först ha lösts från sina tidigare förpliktelser. Det framstår med andra ord som en hederssak för adelsmannen att stå vid det löfte man givit i samband med trohetseden, vilket för tankarna till

en form av *ridderlighet* och till den en koppelad ära. Såsom Peter Englund framhållit i sin avhandling om adliga föreställningar under 1600-talet var äran ett centralt begrepp i en adelsmans liv. Englund menar att ärans kod reglerade vad som var godkänt beteende och den som ville behålla denna oerhört viktiga personliga tillgång som äran var måste följa denna kod noga.²³ Att så också kan ha varit fallet med trohetseden visar den skånska adelns agerande och argumenterande under våren 1658 i samband med de svenska kraven om avläggande av trohetsed till Sveriges kung och krona. Men det måste också understrykas att adelsmännens sätt att argumentera och understryka trohetsedens betydelse visar prov på en skicklig och raffinerad retorik som gör att adelsmännen vann betänketid för hur de bäst skulle agera i den kniviga situation som de befann sig i efter Roskildefreden. Adelsmännen var fångade mellan sina förpliktelser och åtaganden gentemot Sveriges kung och krona å ena sidan, vars överhöghet deras huvudgårdar i Skåne befann sig under, och Danmarks kung och krona å den andra, dit deras betydelsefulla befattningar var knutna.

En gruppering av adelsmännens svar

Även om en övervägande del av adelsmännen svarade att de, med hänvisning till bl.a. sin trohet och tjänst till den danske kungen, inte kunde avlägga svensk trohetsed så finns det ändå skillnader. Adelsmännens svar kan grovt delas in i två, alternativt tre, grupper. Jag gör en något annorlunda gruppering av adelsmännens svar än Fabricius, men då han inte nämner namn på adelsmännen kommer jag inte göra någon jämförelse mellan min och hans gruppering.²⁴

Jag menar att åtta adelsmän uttryckligen svarade att de inte hade för avsikt att avlägga svensk trohetsed.²⁵ Till denna grupp ska också räknas ytterligare fyra adelsmän, vilka

inte lika direkt berörde frågan om den personliga trohetseden. Deras svar är ändå tydliga. De lovade att uppfylla skyldigheterna som var kopplade till godsens, men för egen del hade de inte för avsikt att avlägga trohetseden.²⁶ Till den andra gruppen kan resterande sju adelsmän räknas. Dessa sju adelsmän begärde uppskov eller betänketid.²⁷

Adelsmännens svar utifrån godsinnehav i Skåne

Enligt Peter Ullgren ägde omkring 1650 trettiosex adelssläkter gods i Skåne. Av dessa kunde tjugoen räknas som en skånsk godselit eftersom de kunde uppvisa en ränta på 510 tunnor hartkorn eller mer, vilket kan anses motsvara en förhållandevis god ekonomisk standard för en adelsman på 1600-talet. Av dessa 21 släkter tillhörde släkterna Thott, Ulfeldt, Gersdorff, Krabbe, Lindenov, Gjedde och Grubbe det verkliga toppskiktet och tillsammans ägde de mer än hälften, 62 procent, av adelns samlade huvudgårdsinnehav i Skåne.²⁸

Med utgångspunkt från Ullgrens definition av godselit i Skåne kan det konstateras att i den första gruppen, bestående av tolv adelsmän som svarade nekande på kommissionens begäran, tillhör hälften adelssläkter som kan betecknas som skånsk godselit.²⁹ I den andra gruppen, bestående av adelsmän som begärde uppskov, tillhörde däremot alla de sju herrarna adelssläkter som kan betecknas som skånsk godselit.³⁰ Även om Ullgrens uppgifter rör året 1652, och det således kan ha skett förändringar fram till 1658, vilket inte minst blir märkbart i Ivar Mogensen Krabbes fall, bidrar de ändå till förståelsen av adelns position i regionen och situation i förhållande till de svenska kraven om edsavläggelse.³¹ En jämförelse mellan grupperna ger en indikation om att det kan ha spelat en stor roll i samband med eden om man som

adelsman tillhörde den skånska godseliten eller ej. Jerker Rosén påpekar också i sin bedömning av adelns agerande i samband med de svenska kraven på avläggandet av trohetseden, att det endast var adelsmän med enbart gods i Skåne som blev beedigade vid första hyllningsmötet i Malmö den 14 april.³²

Till adelsmän med stort jordinnehav i Skåne hörde, såsom framgår av tabell 1, Joachim Gersdorff, Ove Gjedde, Ove Thott, Lave Bille, Henrik Lindenov, bröderna Iver och Niels Krabbe samt Steen Reedtz. Av dessa svarade fyra nej och fyra begärde uppskov.

Iver Krabbe förklarade att han i kriget varit förbunden med den danske kungen och att han inte hade erhållit riktigt avsked. Men så snart han fått detta skulle han gärna uti all underdånighet sin skyldighet avlägga. Så länge lovade han dock, för alla sina skånska gods, att bevisa Sveriges kung och krona, all »eedelig troskapp plichtighed och schyldighed». Avslutningsvis önskade han att hans tjänstvilliga förklaring till kommissarierna upptogs i bästa mening samtidigt som han hänvisade till kommissariernas förnuft att han i nuläget inte kunde svara annorlunda.³³ En liknande förklaring gav Henrik Lindenov och Ove Thott, som båda menade att de först måste ha erhållit ett riktigt och ärligt avsked. Lave Bille å sin sida menade att huvudgården Dybeck med intilliggande gods, som han en tid residerat på, inte var hans egna, utan att de tillhörde hans omyndiga barns moder-nearv. För egen del framförde han att han hade sitt största jordagods i Danmark. Bille önskade att han även i fortsättningen skulle få residera i Skåne för att på sina omyndiga barns vägnar inspektera deras gods. I likhet med många andra adelsmän ovan lovade Bille på sina omyndiga barns vägnar, att han »med ald wnderdanigst devotion udj ald oprichtigheed» skulle fullgöra godsets rust-tjänst liksom provinsens andra trogna under-

såtar var skyldiga. Avslutningsvis skrev Bille att han förmodade att all »jurament» under denna tid måtte försäkras honom tills det att allting mellan honom och hans barn var klart.³⁴

Steen Reedtz ansåg å sin sida att han inte kunde avlägga trohetsed för att godsens inte var hans, utan hans kärastes arv, och att han och hans käraste inte var välsignade med barn.³⁵

Corfitz Trolle tillhörde inte en släkt som 1652 kan definieras som en skånsk godselit, men trots detta innehade han ett inte obetydligt jordinnehav i Skåne, bl.a. huvudgården Skarhult och ett antal landbogårdar. Till detta bör även räknas att Corfitz Trolle av allt att döma också hade ett icke obetydligt framtida arv att bevaka, eftersom fadern Niels Trolle enligt *Decimantboken* innehade stora jordegendomar i Skåne 1652. Trots detta svarade Corfitz Trolle nekande, och en möjlig förklaring är att fadern även innehade huvudgårdar i Danmark, bl.a. Trolholm på Själland.³⁶

Palle Urne, Henrik Bielke, Lauritz Galtung, Holger Vind, Steen Hohendorf och Kjeld Krag svarade alla nekande. Så som framgår av tabell 1 tillhörde visserligen Urne och Vind släkter som kan räknas som en godselit i Skåne, men personligen tillhörde troligen ingen av dem de största jordägarna i Skåne. Kjeld Kraghs innehav var dessutom i det närmaste obefintligt sedan han mist sin position som landsdomare och landkommisær i provinsen.³⁷

Men det bör också beaktas att inte heller Kristian Jørgensen Urne, Knud Axelsen Urne och Otte Lindenov innehade några jättelika jordinnehav i Skåne, åtminstone inte utifrån *Decimantboken* från 1651. Trots detta svarade de inte nekande utan begärde istället uppskov för att senare kunna avlägga trohetseden, de båda Urne med tillägget att de först måste ha gjort en riktig avräkning för sina regementen. Så även om deras personliga jordinnehav

inte tillhörde de mest imponerande i skaran av skånska adelsmän kan deras innehav ha varit nog så viktiga för dem personligen. Gemensamt för de tre var dock att de tillhörde en släkt som kan definieras som skånsk godselit.

Jordinnehavet i Skåne har av allt att döma spelat en stor roll för huruvida adelsmannen hade för avsikt, eller ville ge sken av att vilja, avlägga trohetsed till Sverige kung och krona eller ej, men det är också tydligt att jordinnehavet inte räcker som förklaring. Det fanns fler aspekter att ta hänsyn till, något som också blir tydligare vid en närmare granskning av och en jämförelse mellan adelsmännen i de båda grupperna. Denna aspekt rör adelsmännens befattningar och position inom det danska riket och redovisas i tabell 2.

Adelsmännen som svarade nekande

I den första gruppen, där åtta adelsmän svarade direkt nekande, var Henrik Bielke vice riksamiral och länsman över Island. Så som framgår av tabell 2 var inte Bielke ensam om att inneha eller ha innehaft en länsmans tjänst, vilket var en betydelsefull befattning som kan jämföras med en svensk landshövding.³⁸ Till dem som nyligen hade mist sina län till följd av Skånes övergång till Sverige hörde bl a Jakob Grubbe, Lauritz Galtung och Holger Vind. Galtung, som var av norsk adel, hade dock som kompensation förlänats Lister län i Norge strax efter Roskildefreden, dit han också flyttade samma år.³⁹ Även Steen Hohendorf hade såsom rentemester en betydelsefull befattning inom det danska riket.

Sex av dessa åtta adelsmän underströk också i sitt svar till kommissionen att de var, genom sina trohetseder och förlänade tjänster, förbundna med den danske kungen. Jakob Grubbe, som varit länsman i Kristianopol,

fastslog dock, till skillnad från de andra, kort och utan närmare förklaring att han »iche her udj landet forbliffuer», en tydlig markering av Grubbe att han hade valt sida, han tänkte inte avge någon svensk trohetsed, varken nu eller senare. Även av Steen Reedtz svar framgår det klart att han inte ville, eller såg någon vinst i att byta lojalitet, *rikstillhörighet*. Han uppgav att godset var hans kärastes arvegods och då de inte hade barn innebar det att han inte behövde avlägga trohetsed. Reedtz hade under det föregående kriget tjänat som ryttmästare i danska armén, men hade erhållit avsked i slutet av februari 1658.⁴⁰ Intressant att notera är att Martin Weibull uppgivit att Reedtz vid denna tid tjänade som dansk hovjunker.⁴¹ Under adelsväldets tid hade hovets betydelse i Danmark ökat. Hovet var en av de viktigaste mötesplatserna mellan kungen och riksrådet, och för adelns vidkommande öppnade hovämbeten för möjlighet till en snabb karriär. Hovämbeten i sig var inte ekonomiskt lockande, men de var en väg till kunglig gunst. Länsmanstjänster blev inte sällan också besatta med en adelsman som tjänat som hovjunker.⁴² För Reedtz del kan således möjligheterna till framtida avancemang i första hand ligga i fortsatt dansk tjänst.

För Corfitz Trolles del har säkerligen dels hans egna jordinnehav i Skåne och hans fars jordinnehav i såväl Skåne, Jylland och Fyn spelat en betydande roll för hans beslut att stanna i dansk tjänst, men troligen också det faktum att fadern Niels Trolle var danskt riksråd och ståthållare i Norge.⁴³ Denna ställning kunde säkerligen även erbjuda goda framtida möjligheter till karriär för Corfitz i Danmark och det gällde av allt att döma, och eventuellt i likhet med Reedtz, att visa sig lojal gentemot den furste där framtiden låg.

Till denna första grupp av adelsmän som svarade nekande hör också rikshovmästaren Joachim Gersdorff, riksrådet och riksamiralen Ove Gjedde och riksrådet Niels Bielke

samt den tidigare landsdomaren i Skåne Kjeld Krag. I likhet med adelsmännen ovan var de i allra högsta grad, knutna till Danmarks kung och krona. Kjeld Krag förlorade dock med Roskildefreden sin befattning och sitt län, men valde trots detta att svara nekande. Tilläggas bör att Ove Gjedde även varit länsman över Helsingborgs län, ett län som han dock hade förlorat vid övergången, men å andra sidan hade han, liksom Galtung ovan, kompensrats med ett nytt, Halds län.⁴⁴ För Krag del hade säkert det faktum att hans huvudgård låg i Jylland medan jordinnehavet i Skåne troligen var ringa spelat en stor roll för hans vägval.

Adelsmännen som begärde uppskov

I den andra gruppen, bestående av sju adelsmän som i någon form begärde uppskov från det svenska kravet på avläggandet av svensk trohetsed, var Iver Krabbe generalmajor och riksråd samt länsman i Norge, Henrik Lindenov tidigare länsman för Kristianstad län, Kristian Jørgensen Urne överste, Ove Thott överste och Knud Axelsen Urne major.⁴⁵ Dessa fem hänvisade alla till att de ännu var i dansk tjänst och behövde tid för att bli entledigade. Tre av dessa fem lovade dock att de skulle, efter att de erhållit avsked, avlägga svensk trohetsed. Iver Krabbe skrev att han »gieme udj ald underdanigheed min schyldigheed afflegge». Snarlika formuleringar återfinns hos Kristian Jørgensen Urne och Knud Axelsen Urne.

I såväl Ove Thotts som i Henrik Lindenovs svar antyddes det också att även de, efter att de hade erhållit avsked, skulle svära svensk trohetsed. Båda två underströk dock, i likhet med de andra tre, att innan ny trohetsed avlagts måste de ha erhållit ett riktigt avsked.

Till de adelsmän som begärde uppskov hör också Otte Lindenov, broder till nämnde

Henrik. Otte Lindenovs förklaring hänvisade dock inte till att han ännu var i dansk tjänst, även om han vid denna tid tjänade som dansk ryttmästare under Axel Urup.⁴⁶ Otte Lindenov begärde istället uppskov av den enkla anledningen att han på så kort tid inte hunnit bestämma sig, vilket tydligt visar att beslutet inte var enkelt att ta.

Lave Bille å sin sida bör kanske snarare hamna mellan de två grupperingarna, mellan dem som klart svarade nekande och dem som begärde uppskov. Såsom framgår ovan menade Bille att godsén i Skåne inte var hans egna utan hans omyndiga barns moderarv, vilket kan jämföras med Steen Reedtz förklaring ovan. Bille lämnade dock inte ett definitivt nej som Reedtz, utan begärde istället betänketid. Han skrev att den danske kungen har visat intresse för hans barn, men han vet inte om den svenske kungen också kommer göra det. Därför ansåg Bille att han inte så hastigt kunde bestämma sig för en »stadig boesättning» i Skåne. Bille förklarade också att han hade sitt största jordagods i Danmark, vilket han förlänats av Christian IV.⁴⁷ Billes övervägande och bedömning av kungens eventuella intresse för hans barn visar hur stor vikt som lades på den personliga kopplingen mellan furste och adelsman. Om kungen var intresserad öppnade detta för karriärmöjligheter. Ur en sådan aspekt sattes således dessa möjligheter före *rikstillhörigheten*. Bille underströk också i sitt brev att han själv gjort hovtjänst och att han belönats för detta. För barnen, som hade sitt arvegods i Skåne, var nu frågan om Sveriges kung var lika intresserad av dem som Danmarks kung. Billes svar utgör således en form av förfrågan som rör framtida karriärmöjligheter, och som också kan uppfattas som förhandlingsbar, men detta gäller främst barnen, även om Bille, åtminstone av skrivelsen att döma, inte helt hade *stängt dörren*. Omsorgen om och behovet av kontroll över godsén i Skåne

kommer också tydligt fram i Billes önskan om att han även i fortsättningen skulle få residera i Skåne för att, på sina omyndiga barns vägnar, inspektera deras nämnda gods.

En jämförelse mellan de två grupperna

Ovanstående granskning av de båda grupperna visar att i gruppen, bestående av tolv adelsmän som svarade nekande, återfinns i hög grad adelsmän med ämbeten, som t.ex. rikshovmästare, riksamiral, riksråd och länsman, som således också var mer eller mindre direkt knutna till Danmarks kung och krona. I den andra gruppen, bestående av sju adelsmän som begärde uppskov, återfinns med jämförelsevis lika höga befattningar endast riksrådet och länsmannen Iver Krabbe samt Henrik Lindenov, som varit länsman över Kristianstad län. Av de resterande fem innehade fyra en militär befattning, såsom överste, major eller ryttmästare, och en, Lave Bille, hade haft en militär officersbefattning, men han var också landsdomare över Lolland och Falster. Lave Bille svarade visserligen inte direkt nekande, men hans intresse och argumentation gällde främst barnen. Billes strategi har av allt att döma varit att avvakta och hålla alla dörrar öppna samtidigt som han sonderade terrängen för sina barns bästa.

Jämförelsen mellan de två grupperna visar på att den befattning som adelsmannen hade inom det danska riket kan ha spelat en viktig roll, och högst troligt avgörande i en del fall, för det ställningstagande som denne gjorde inför avläggandet av svensk trohetsed eller ej.

Det förväntades, eller upplevdes av adelsmannen själv, att en person med en hög befattning också skulle visa lojalitet mot den kung och, eller, det rike som han tjänade. Detta kommer också tydligt fram i länsmannen Holger Vinds svar, där det betonades att den som allt för lättvindigt byter sida också

kan förlora i aktning hos den nye fursten. Tilläggas bör också att det i ett brev från kommissionen till Kungl. Maj:t den 22 april 1658, dvs. före adelsmännens svar på kommissionens kallelse till ett andra hyllningsmöte, framskymtade som troligt att det kunde förväntas en högre grad av lojalitet hos adelsmän som var direkt knutna till den danska centralmakten.⁴⁸

En fråga om lojalitet?

Vid tiden för Roskildefreden hade sex adelsmän med skånska besittningar mycket höga befattningar inom det danska rikets centralmakt. Joachim Gersdorff var rikshovmästare, Ove Gjedde riksråd och riksamiral, Niels och Iver Krabbe var riksråd liksom Palle Urne. Henrik Bielke var vice riksamiral och den som haft befälet över flottan under kriget. Bielke utnämndes 1660 till danskt riksråd.⁴⁹ Fem av dessa sex herrars svar till kommissionen finns bevarade. Dessvärre finns inte Axel Urups svar bevarat, om han nu skrev något sådant. Det kan bara konstateras att han inte avlade någon svensk trohetsed i maj 1658. Av de fem övriga herrarna svarade alla, utom Iver Krabbe, nekande.

Förutom dessa fyra adelsmän svarade ytterligare åtta herrar direkt nekande på kommissionens kallelse. Sju av dessa adelsmän innehade, eller hade innehaft, en dansk länsmanstjänst. Dessa adelsmän kan således, tack vare sina betydelsefulla ämbeten, ha upplevt en större känsla av lojalitet gentemot den danske kungen eller det danska riket än adelsmän med lägre militära befattningar. Men deras ställningstagande kan också troligen ha sin förklaring i att de känt ett större behov av att värna om sina höga befattningar, då det inte var säkert att de skulle kunna erhålla lika höga tjänster i Sverige.

Vad som är intressant att notera i sammanhanget är att Knud Fabricius uppgav att Iver

Krabbe fortfarande var dansk generalmajor under sommaren 1658, och även under Karl X Gustavs andra krig med Danmark, 1658–1660.⁵⁰ Denna uppgift stämmer dock inte. Iver Krabbe fick avsked från sin danska tjänst av Fredrik III den 14 maj 1658.⁵¹ Krabbe har alltså erhållit avsked fyra dagar efter det att hans svar till kommissarierna är daterat, och en dag före hyllningsmötet i Malmö. Trots detta avlade Iver Krabbe inte någon trohetsed i Malmö den 15 maj. Det kan rimligtvis ha sin förklaring i att det var snålt med tid och att Iver Krabbe inte hunnit fram till det utsatta datumet. Mer intressant är det då att ställa frågan varför Krabbe inte vid ett senare tillfälle valde att avlägga svensk trohetsed, såsom han också uttryckligen *gärna i all underdånighet* skulle göra, men någon svensk trohetsed avgav han inte före kriget, som på nytt bröt ut mellan Sverige och Danmark på sensommaren 1658. Förklaringen kan vara att Iver Krabbe inte lösts från sin trohetsed till den danske kungen och därmed sina förpliktelser som riksråd. Men om Iver Krabbe fått avsked från sin betydelsefulla militära tjänst, såsom generalmajor över den norska armén, bör han också rimligen kunnat få avsked även från sina andra förpliktelser om han så önskat. Iver Krabbes avvaktande inställning visar att det fanns många aspekter att ta hänsyn till och att valet inte var självklart.

Värt att notera är att även två andra herrar befann sig i en liknande situation som Iver Krabbe, även om de hade lägre befattningar än sin ståndbroder inom det danska riket. Deras agerande, eller brist på detsamma, ger även det ett intryck av en avvaktande hållning gentemot att avlägga svensk trohetsed. Gemensamt är att de, liksom Iver Krabbe, återfinns i en grupp som begärde uppskov. Knud Axelsen Urne hade fått avsked från sin militära tjänst som major redan den 23 februari 1658.⁵² Otte Lindenov erhöll sitt

avsked som major den 16 maj, dvs. dagen efter hyllningsmötet i Malmö.⁵³

Harald Gustafsson har i en studie av händelserna under våren 1658 dragit slutsatsen att det fanns etniska föreställningar om kulturellt och biologiskt sammanhållna »folk» med särskilda egenskaper och lojaliteter, som ibland också kunde aktiveras politiskt. Hela statsbildningar, menar han, uppfattades ofta i termer av »danskt» och »svenskt». Men Gustafsson understryker att dessa etniska föreställningar inte får överbetonas. Dessa principiella idéer fick ofta stryka på foten för andra värden som t. ex. rörde rätt och privilegier.⁵⁴ Denna slutsats styrks av ovanstående sammanställning av adelsmännens svar. Dessa visar på en koppling till Danmarks kung och krona, men detta förhållande, eller denna princip, stod inte över allt annat. Det fanns andra realiteter som adelsmännen tog, eller tvingades ta i beaktande. För adelsmännen handlade det i allra högsta grad också om att värna om sin framskjutna position, om att behålla sin hyllade livsstil och grunden för denna, dvs. sina gods och privilegier. Det handlade i hög grad om adelsmännens egenintresse, något Peter Ullgren framhållit att den danska adeln satte främst, en aspekt som i sin tur medförde att adelsmännen var tvungna att beakta möjligheter såväl som risker innan de valde att agera. För adeln har det rimligtvis varit ett prioriterat mål att säkra sina godsbesittningar i Skåne, vilket varit av högsta prioritet för dem som enbart hade skånska gods; detta framkommer också genom att i den grupp som begärde uppskov enbart förekommer adelsmän med släktnamn som tillhör den skånska godsELITEN. Såsom framgår här har det emellertid även gällt att värna om sin position i det danska riket och kopplingen till den danske kungen.

Det fanns ingen given lösning på hur en adelsman bäst bevarade såväl huvudgårdar och jordinnehav som höga befattningar, sin

framskjutna position och karriär. Det var en osäker tid och det gällde att hålla alla dörrar öppna. Sverige hade i det nyligen avslutade kriget visat sin styrka och skakat om det danska riket och dess krona rejält. En tredjedel av riket hade förlorats i ett enda slag. För den danskskånska adeln gällde rimligtvis att inte försätta sig i ett omöjligt läge i förhållande till kungen och kronan i Sverige, men inte heller till kungen och kronan i Danmark.

Den svenske kungen hade visserligen lockat med tjänster på lika villkor som »de infödde Svenske»⁵⁵, och det var inte heller ovanligt under 1600-talet att man som adelsman tog tjänst i ett annat rikes armé. Tilläggas i sammanhanget bör även att det var främst utländsk adel som fram till enväldets införande 1660 togs upp i den danska adeln.⁵⁶ Det bör också påpekas att ingen av de adelsmän som begärde uppskov nämner något om att det skulle innebära en svårighet för dem att bli löst från sin danska trohetsed, bara att de behövde tid för att på ett korrekt sätt bli löst från den. Det bör således inte ha varit en främmande tanke, även för dansk adel, att flytta sin tjänst och trohet, och att även barnens möjligheter till karriär beaktades framgår av Lave Billes svar. Men såsom studien av de nitton svaren indikerar, har steget från att vara dansk överste till att bli svensk undersåte av allt att döma varit betydligt kortare än det varit för en adelsman som var dansk rikshovmästare, riksråd eller länsman till att bli svensk undersåte. Det danska riksrådet Niels Krabbe uttryckte också vid tiden för Roskildefreden en oro över vilken ställning den danska adeln skulle få inom det svenska adelsståndet.⁵⁷

Adelsmännen med skånska besittningar var genom Roskildetraktaten *lovade* att behålla sina gamla privilegier och friheter, dvs. om dessa inte stred mot Sveriges *fundamentallagar*. Adelns gemensamt inskickade skrivelse från den 2 april visar att de också var

oroade inför framtiden och den svenska reservationen i Roskildetraktaten. Gustafsson har noterat att adeln i detta läge agerade samstämmigt och målmedvetet, och han har kopplat detta till rutiner som rör handfästning i samband med att man fått en ny kung.⁵⁸ Trots denna skrivelse, som var undertecknad av en stor del av adeln, kan man redan i de nitton svaren ovan, blott en månad senare, ana att adelsmännen inte längre agerade som ett enat stånd, och det var inte heller säkert att man som adelsman skulle komma att svära den *nye kungen* sin trohet, eller för den delen stanna kvar i dansk tjänst.

Kommissionen hade haft som mål att avsluta frågan om den skånska adelns avläggande av trohetsed eller ej, på det utsatta datumet den 15 maj 1658. Så blev det inte. Detta var en utveckling som de danskskånska adelsmännen säkerligen inte haft något emot, vilket inte minst stärks av riksrådet Iver Krabbes avvaktande hållning att avlägga svensk trohetsed, trots att han erhållit avsked från sin danska tjänst. Det kan dessutom tilläggas att Iver Krabbe även fick mycket goda vitsord av den danske kungen Fredrik III. Det heter att Iver Krabbe hade »en tiid lang tient os och Cronen for General Major offuer den Norsche Armée syndenfields, udi huilchen sin General Majors charge hand udi alle occasioner sig mandhafftig, troelig, och vel forholdet haffuer».⁵⁹

Liknande vitsord och formuleringar som Iver Krabbe fick återfinns visserligen även i andra avsked, men Krabbes avsked är utförligare än övrigas, vilket troligen berodde på hans betydande befattning och höga status.⁶⁰ Iver Krabbes avsked var, enligt samtiden, ett s.k. *riktigt och ärligt avsked*, som troligen inte heller skulle komma att ligga honom till last vid en framtida tjänst, utan tvärtom framstår det utifrån hans agerande som om adelsmannen Iver Krabbe var en man att lita på för en furste. I detta perspektiv framstår det såle-

des inte som om det handlade om *nationalitet*, utan istället om en lojalitet, och att denna lojalitet också enligt samtidens tankesätt gick att flytta.

Summary

This study analyses how the nobility of Scania argued and acted after the peace treaty of Roskilde in spring 1658, when the Swedish government ordered them to swear an oath of loyalty to the Swedish king. This was an important and tricky issue for the nobility in Scania, who owned manors and farms in the province, but who was bound to the Danish king by an oath of loyalty and their important appointments in Denmark. I argue that each noble resolved and acted out of his point of view, how he could keep or win most, by swearing an oath to the Swedish king, or staying in the Danish king's service.

Noter

¹ Sten Skansjö, *Skånes historia*, Lund 1997, s. 152, 155, 159–160; Peter Ullgren, *Lantadel. Adliga godsägare i Östergötland och Skåne vid 1600-talets slut*, Lund 2004, s. 63, 84–86.

² *Danmark-Norges Traktater 1523–1750 med dertil hørende aktstykker, Traités du Danemark et de la Norvège, band V, 1651–1664*, Köpenhamn 1920, utg. av L. Laursen, s. 234.

³ Memorialet är publicerat av Martin Weibull, *Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening, I* 1874, Lund 1874, s. 13–21.

⁴ M. Weibull 1874, s. 14.

⁵ *Danmark-Norges Traktater V*, s. 234.

⁶ Skånska kommissionen 1658 till Kongl. M:t, Malmö 22/4 1658, L. Weibull 1903, s. 184, jfr s. 176.

⁷ Skånska kommissionen 1658 till Kongl. M:t, Malmö 8/4 1658, se L. Weibull 1903, s. 180.

⁸ Carl Gustaf Weibull, *Freden i Roskilde*, Stockholm 1958, s. 20–22, 72, 78; J. A. Fridericia, *Adelsveldens sidste Dage. Danmarks Historie fra Christian IV:s død til enevældens indførelse (1648–1660)*, Köpenhamn 1894, s. 137–151.

⁹ Harald Gustafsson, »Att göra danskar av svenskar? Den svenska integrationspolitikens föreställningsvärld 1658–1693» i Karl-Erik Frandsen & Jens Chr. Johansen

(red.), *Da Østdanmark blev Sydsverige. Otte studier i dansk-svenske relationer i 1600-tallet*, Ebeltoft 2003, s. 43.

¹⁰ Skånska kommissionen 1658 till Kongl. M:t, Malmö 8/4 1658, se L. Weibull 1903, s. 183.

¹¹ Dokumentet är publicerat av Martin Weibull, *Samlingar till Skånes historia, fornrunskap och beskrifning för Föreningen för Skånes forminnen och historia*, 1868–69, Lund 1869, s. 82–84.

¹² Skånska kommissionen 1658 till Kongl. M:t, Malmö 22/4 1658, L. Weibull 1903, s. 184.

¹³ Skånska kommissionen 1658 till Kongl. M:t, Malmö 14/4 1658, se L. Weibull 1903, s. 183–184. Jfr Knud Fabricius, *Skaanes overgang fra Danmark til Sverige, første del (1645–1660)*, Köpenhamn 1906, s. 67, fotnot 21.

¹⁴ Fabricius 1906, s. 68, se även not 22.

¹⁵ Skånska kommissionen 1658 till Kongl. M:t, Malmö 14/4 1658, se L. Weibull 1903, s. 184.

¹⁶ Skånska kommissionen 1658 till Kongl. M:t, Malmö 22/4 1658, se L. Weibull 1903, s. 185.

¹⁷ Fabricius 1906, s. 70–71.

¹⁸ Handlingar tillhörande kommissioners arkiv, G I:1, Ggka, I.L.A. Härfter förkortas Handlingar tillhörande kommissioners arkiv med »Handlingar...».

¹⁹ Se t. ex. Otte Lindenov 16/5 1658 och Ove Gjedde 13/5 1658, »Handlingar...», G I:1, Ggka, LLA.

²⁰ Om tilltalsskick och självbild i godsherrskapens brevtorik se Ullgren 2004, s. 274–282.

²¹ Peter Sahlins, *Boundaries, The Making of France and Spain in the Pyrenees*, Berkeley, 1991, s. 28.

²² Om konfiskering av Corfitz Ulfeldts gods, se Fridericia 1894, s. 160–162. Ett ytterligare bevis på att det fanns övergripande spelleger att rätta sig efter var det skyddsbrief som drottning Kristina utfärdade över Corfitz Ulfeldt, och som Karl X Gustav sedan förnyade (C. G. Weibull 1958, s. 20–21, se även Fridericia 1894, s. 157, 162–164).

²³ Peter Englund, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*, Stockholm 1989, s. 51.

²⁴ Fabricius 1906, s. 70–71.

²⁵ Palle Urne, Henrik Bielke, Lauritz Galtung, Holger Vind, Steen Hohendorf, Korfitz Trolle, Steen Reertz och Jakob Grubbe.

²⁶ Joachim Gersdorff, Ove Gjedde, Niels Krabbe och Kjeld Kragh.

²⁷ Iver Krabbe, Henrik Lindenov, Kr. Jørgensen Urne, Ove Thott, Knud Axelsen Urne, Otte Lindenov och Lave Bille.

²⁸ Ullgren 2004, s. 72–74, 94.

²⁹ Dessa sex herrar var Joachim Gersdorff, Ove Gjedde, Niels Krabbe, Palle Urne och Holger Vind samt Jakob Grubbe.

³⁰ Ullgren 2004 s. 72, 78 och 94.

³¹ Om Iver Mogenssen Krabbe se Bengt Ankarloo, *Att stilla herrevrede. Trolldomsdåden på Vegeholm 1653–54*, Stockholm 1988.

³² Jerker Rosén, *Skånska privilegie- och reduktionsfrågor 1658–1686. Studier rörande Karl XI:s skånska råfstpolitik och Skånes försvenskning*, Lund 1944, s. 75–76; Jerker Rosén, *Hur Skåne blev svenskt*, Stockholm 1943, s. 6.

³³ Iver Krabbe 10/5 1658, »Handlingar...», G I:1, Ggka, LLA. Om godsinnahav se M. Weibull 1869 s. 87.

³⁴ Lave Bille 14/5 1658, »Handlingar...», G I:1, Ggka, LLA.

³⁵ Sten Redtz 15/5 1658, »Handlingar...», G I:1, Ggka, LLA.

³⁶ Sven T. Kjellberg, *Slott och herresäten i Sverige. Skåne I*, Malmö 1966, s. 262, 300; *Dansk Biografisk Lexikon*, utg. av C. F. Bricka, Köpenhamn 1877 ff., härfter förkortat DBL. Vid sin död år 1667 innehade Niels Trolle ett betydande antal huvudgårdar, på Själland Trolholm, Rygaard, Jonstrup och Snedinge, på Fyn Krumstrup och i Jylland Pallesbjærg. Skarhult i Skåne hade han sedan tidigare avstått till sonen Corfitz Trolle (DBL).

³⁷ DBL.

³⁸ Ullgren 2004, s. 81.

³⁹ *Norske Rigs-Registranter. Tildeel i uddrag, BD XII (1657–1660)*, utg. av Christian C. A. Lange, Christiania 1891, s. 131, 160–161.

⁴⁰ Nogle officerers afscheed N 17, 23/2 1658, Danske Kancelli; Nr 150. Kopib. Bestallinger m.m. Militien vedkommende 1657–60, fol. 162, Rigsarkivet, Köpenhamn.

⁴¹ M. Weibull 1869, s. 102.

⁴² Leon Jespersen, »Adel, hof og embede i adelsvældens tid» i Per Ingesman & Jens Villiam Jensen (red.), *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350–1660*, Århus 2001, s. 370–371.

⁴³ DBL.

⁴⁴ DBL.

⁴⁵ Danske Kancelli; Nr 150. Kopib. Bestallinger m.m. Militien vedkommende 1657–60, Rigsarkivet, Köpenhamn; M. Weibull 1869, s. 99–102.

⁴⁶ Otte Lindenovs avsked, 16/5 1658, Danske Kancelli; Nr 150. Kopib. Bestallinger m.m. Militien vedkommende 1657–60, fol. 170–171, Rigsarkivet, Köpenhamn.

⁴⁷ Lave Bille 14/5 1658, »Handlingar...», G I:1, Ggka, LLA.

⁴⁸ Se diskussion härom ovan under *Hyllningsmötet i Malmö den 16 april 1658*.

⁴⁹ DBL.

⁵⁰ Fabricius 1906, s. 87.

⁵¹ Kungens avskedsbrev till Iver Krabbe, daterat Köpenhamn 14 maj 1658, i danska riksarkivet; Danske; Nr 150. Kopib. Bestallinger m.m. Militien vedkommende 1657–60, fol. 170, Rigsarkivet, Köpenhamn.

⁵² Nogle officerers afscheid N 17, 23/2 1658, Danske Kancelli; Nr 150. Kopib. Bestallinger m.m. Militien vedkommende 1657–60, fol. 162, Rigsarkivet, Köpenhamn.

⁵³ Otte Lindenovs avsked, 16/5 1658, Danske Kancelli; Nr 150. Kopib. Bestallinger m.m. Militien vedkommende 1657–60, fol. 170–171, Rigsarkivet, Köpenhamn.

⁵⁴ Gustafsson 2003, s. 57.

⁵⁵ *Danmark-Norges Traktater V*, s. 234.

⁵⁶ Ullgren 2004, s. 64.

⁵⁷ Ullgren 2004, s. 73.

⁵⁸ Gustafsson 2003, s. 45.

⁵⁹ Iver Krabbes avsked, daterat Köpenhamn 14 maj 1658, i danska riksarkivet; Danske Kancelli; Nr 150. Kopib. Bestallinger m.m. Militien vedkommende 1657–60, fol. 170, Rigsarkivet, Köpenhamn.

⁶⁰ Jfr Iver Krabbes avsked med t. ex. Nogle officerers afscheid N 17, 23/2 1658, eller Otte Lindenovs avsked, 16/5 1658, se Danske Kancelli; Nr 150. Kopib. Bestallinger m.m. Militien vedkommende 1657–60, fol. 162, 170–171, Rigsarkivet, Köpenhamn.

⁶¹ *Decimantboken 1651*; Handlingar tillhörande kommissioners arkiv, G I:1. Ggka, LLA; Fridericia 1889–90; *Dansk Biografisk Lexikon*; Jeppsson 1967; Kjellberg 1–3 1966.

⁶² Danske Kancelli; Nr 150. Kopib. Bestallinger m.m. Militien vedkommende 1657–60, Rigsarkivet, Köpenhamn; Handlingar tillhörande kommissioners arkiv, G I:1, Ggka, LLA; *Dansk Biografisk Lexikon*; *Norske Rigs-Registranter, BD XII (1657–1660)*; M. Weibull 1869; Kjellberg 1–3 1966.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Lunds Landsarkiv (LLA)

Skånska generalguvernementskansliets arkiv (1658–1693)

G I: 1, Handlingar tillhörande kommissioners arkiv.

Rigsarkivet (Köpenhamn)

Danske Kancelli; Nr 150:

Kopib. Bestallinger m.m. Militien vedkommende 1657–60.

Tryckta källor

Danmark-Norges Traktater 1523–1750 med dertil hørende aktstykker, Traités du Danemark et de la Norvège, band V, 1651–1664, Köpenhamn 1920, utg. av L. Laursen.

Decimantboken 1651 för Skåne, Blekinge och Bornholm, utg. av Sten Skansjö och Birgitta Tuvestrand, Lund 2007.

Norske Rigs-Registranter. Tildeel i uddrag, BD XII

(1657–1660), utg. av Christian C. A. Lange, Christiania 1891.

Samlingar till Skånes historia, fornrunskap och beskrifning för Föreningen för Skånes fornminnen och historia, 1868–69, Lund 1869, utg. av Martin Weibull.

Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening, 1874, Lund 1874, utg. av Martin Weibull.

Skånska kommissionen 1658 till Kongl. M:t, utg. av Lauritz Weibull, »Efter Roskilde fred» i *Historisk Tidskrift för Skåneland*, Lund 1903.

Litteratur

Ankarloo, Bengt, *Att stilla herrevrede. Trolldomsdåden på Vegeholm 1653–54*, Stockholm 1988.

Dansk Biografisk Lexikon, utg. av C. F. Bricka, Köpenhamn 1877 ff.

Englund, Peter, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*, Stockholm 1989.

Fabricius, Knud, *Skaanes overgang fra Danmark til Sverige, første del (1645–1660)*, Köpenhamn 1906.

Fridericia, J. A., *Adelsvældens sidste Dage. Danmarks Historie fra Christian IV:s død til enevældens indførelse (1648–1660)*, Köpenhamn 1894.

Fridericia, J. A., »Historisk-statistiske Undersøgelser over Danmarks Landboforhold i det 17de Aarhundrede» i *Historisk Tidskrift 6, række II*, 1889–90.

Gustafsson, Harald, »Att göra danskar av svenskar? Den svenska integrationspolitikens föreställningsvärld 1658–1693» i Karl-Erik Frandsen & Jens Chr. Johansen (red.), *Da Østdanmark blev Sydsverige. Otte studier i dansk-svenske relationer i 1600-tallet*, Ebeltoft 2003.

Jeppsson, Gert, *Veckodagsfriheten i Skåne under 1500- och 1600-talen*, otryckt licentiatavhandling, Historiska institutionen, Lunds universitet 1967.

Jespersen, Leon, »Adel, hof og embede i adelsvældens tid» i Per Ingeman & Jens Villiam Jensen (red.), *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350–1660*, Århus 2001.

Kjellberg, Sven T., *Slott och herresäten i Sverige. Skåne 1–3*, Malmö 1966.

Rosén, Jerker, *Hur Skåne blev svenskt*, Stockholm 1943.

Rosén, Jerker, *Skånska privilegie- och reduktionsfrågor 1658–1686. Studier rörande Karl XI:s skånska räfstepolitik och Skånes försvenskning*, Lund 1944.

Sahlins, Peter, *Boundaries, The Making of France and Spain in the Pyrenees*, Berkeley (1989) 1991.

Skansjö, Sten, *Skånes historia*, Lund 1997.

Ullgren, Peter, *Lantadel. Adliga godsägare i Östergötland och Skåne vid 1600-talets slut*, Lund 2004.

Weibull, Carl Gustaf, *Freden i Roskilde*, Stockholm 1958.

Tabell 1. De 19 adelsmännens jordinnehav i Skåne vid tiden för Roskildefreden.⁶¹

Adelsman	Sv.	Sk.GF.	Huvudgård	Decimantboken 1651				
				Summa decimanter	Hel gård	Halv gård	Mölla	Övriga
Palle Urne	Nej	Ja	Videröra	2		1	—	1
Henrik Bielke	Nej		Vankiva och Mölleröd	19	18	1	—	—
Lauritz Galtung	Nej		Björnstorp	16	4	11	—	2
Holger Vind	Nej	Ja	Vrams Gunnarstorp	—	—	—	—	—
Steen Hohendorf	Nej		Rönneholm	36	11	20	—	5
Corfitz Trolle	Nej		Skarhult	81	25	36	—	20
Steen Reedtz	Nej		Bivaröd Vanås	49	33	14	—	2
Jakob Grubbe	Nej	Ja	Rögle	68	38	20	—	10
Joachim Gersdorff	Nej	Ja	Onslunda Idg Lillö Uddarp Legeved Hörby Tunbyholm Ingelsted Smedstorp Billesholm	118	41	24		53
Ove Gjedde	Nej	Ja	Maglö Lövestad Tomarp Dragsholm Gyllebo	285	119	121	—	45
Niels Krubbe	Nej	Ja	Skillinge Rössjöholm Häckeberg Össjö	120	66	35	—	19
Kjeld Krag	Nej			3	2	1	—	—
Iver Krabbe	Upp	Ja	Fulltofta Baldringe Högestad Krageholm Kåseholm Jordberga (Gunderslevholm i Dk)	18 374*	8 252*	8 70*	1 4*	1 48*
Henrik Lindenov	Upp	Ja	Tullesbo Övedskloster Vollsjögård Svansjö Hanaskog	267	182	69	1	15
Kr. Jørgensen Urne	Upp	Ja	Marsvinsholm Snårestad	92	32	15	—	45
Ove Thott	Upp	Ja	Bjersjöholm Börtingekloster Skabersjö Stora Markie Barsebäck	— 642**	— 183**	— 159*	— 4**	— 159**
Knud Axelsen Urne	Upp	Ja	Axelvold & Möllarp	32	25	1	—	6
Otte Lindenov	Upp	Ja	Klägerup Borgeby	—	—	—	—	—
Lave Bille	Upp	Ja	Dyback Hovdala ¼ Snogeholm Simontorp Hörttegård? (Havrelöcke i Dk) (Kjaersgaard i Dk)	101	47	43	2	9

* Iver Tagesen Krabbe eller Iver Mogensen Krabbe.

** Tage Andersen Thott eller Tage Ottesen Thott.

Sv. = Svar till den skånska kommissionen.

Upp = Uppskov.

Sk.GF. = Skånsk godsdelit.

Tabell 2: De 19 adelsmännens viktigaste befattningar i Danmark vid tiden för Roskilde-freden.⁶²

Adelsman	Sv.	Viktigaste befattningar
Palle Urne	Nej	Länsman, Norge.
Henrik Bielke	Nej	Länsman, Island (1648–) Vice riksamiral (1657–)
Lauritz Galtung	Nej	Länsman, Hørje län i Skåne (1649–58) Amiral, norska fl. (1657) Länsman, Lister län, Norge (1658)
Holger Vind	Nej	Länsman, Brunlag og Numedalens Län i Norge (1655). Guvvernör i Landskrona (1657–58)
Steen Hohendorf	Nej	Rentemester (1656–)
Corfitz Trolle	Nej	Kammerjunker hos Frederik III (1656) Bøvling län, Jylland? (1658)
Steen Reedtz	Nej	Hovjunker. Ryttmästare (–23/2 1658)
Jakob Grubbe	Nej	Länsman, Kristianopol län
Joachim Gersdorff	Nej	Länsman Hammershus/Bornholm (1651) Rikshovmästare (1652)
Ove Gjedde	Nej	Riksråd (1645) Riksamiral (1645) Länsman Jungshoved län på Själland (1646–49). Herrevadskloster (1649–50) Helsingborgs län (1650–58) Hald län (1658).
Niels Krabbe	Nej	Landkommissær i Skåne (1647–58) Sölvesborg län (1648–58) Generalkrigskommissær i Sundprovinserna (1657–58)
Kjeld Krag	Nej	Danska Kancelliet (–1648) Landsdomare i Skåne (1648–1658) Landkommissær i Skåne (1649–1658).
Iver Krabbe	Upp	Bohus län (1646–58) Gen.maj. över søndenfjældske Norge (1657–58).
Henrik Lindenov	Upp	Major (1646) Hørje Län (1648–49) Befallningsman över Kristianstad (1649–58).
Kr. Jørgensen Urne	Upp	Överste
Ove Thott	Upp	Överste
Knud Axelsen Urne	Upp	Major (–23/2 1658).
Otte Lindenov	Upp	ryttmästare under Axel Urup (–16/5 1658).
Lave Bille	Upp	Landsdomare över Lolland och Falster (–1679)

Sv. = Svar till den skånska kommissionen.

Upp = Uppskov.

Grisavad, Rosts täppa och Carl Jonassons Arkeologi på torp i Skåne och Blekinge

Av Annika Knarrström

Arkeolog

Ett par vägbyggen genom Skånes och Blekinges skogsbygder gick rakt över flera torpruiner. Arkeologerna förordade utgrävningar av platserna, men på grund av otydligheter i lag och praxis blev insatserna starkt nedskurna. Här presenteras de tre torp som ändå i någon mån kom att undersökas.

Ruiner i vägen

Det är helt enkelt inte lika vanligt med arkeologi i skogsbygderna som i slättbygderna och nära kusterna, vare sig i Skåne eller i Blekinge. Dels har det att göra med att dagens tryck på utbyggnad är mindre i det inre av landskapen, dels handlar det om en i viss utsträckning etablerad syn på vad som under förhistorisk och historisk tid varit attraktiva vistelsemiljöer för människorna. Det finns förstås inga skäl till att se så snävt på tid, rum och människor. Skogarna har ofta gett arkeologerna mycket nytt material och nya infallsvinklar.

Förväntningarna gick således i topp när vägutbyggnaderna av E4:an i norra Skåne och riksväg 29 i Blekinge aktualiserades i början av 2000-talet. Inte minst gällde detta möjligheten att undersöka lämningar med anknytning till »de obesuttnas miljöer i skogsbygd under nyare tid» – eller kort sagt torp. Just dessa hade nyligen utpekats som en regional arkeologisk forskningslakun.¹

Av mer än 6500 torp i gamla Kristianstads län och mer än 3000 i Blekinge län låg nu undersökningar av någon knapp promille i vågskålen.² Det visade sig emellertid vara svårt att rubba invanda antikvariska positioner. Av nio prospekterade platser blev till slut i begränsad utsträckning tre undersökta: Grisavad, Rosts täppa och Carl Jonassons torp.

På skrå över skånsk skogsbygd

E4:an genom norra Skåne skulle byggas om bit för bit, med början vid Åstorp och i riktning mot Markaryd i nordost. Under de arkeologiska förarbetena lokaliserades fem platser med synliga lämningar av bebyggelse.³ Av allt att döma rörde det sig om torp från slutet av 1600-talet och fram till sekelskiftet 1900.

En av bosättningarna kunde undantas från vägbygget. Länsstyrelsen begärde inledningsvis planer inför arkeologiska förundersökningar av kvarvarande fyra platser. När det kom till kritan beslöt länsstyrelsen om ett par veckors undersökningar vardera av endast platserna Grisavad och Rosts täppa. Resultaten visade att det rörde sig om komplexa och välbevarade bosättningar med betydande vetenskaplig potential och kulturhistoriska värden. Tanken uppstod att göra området kring Grisavad till föremål för djupstudier och området kring Rosts täppa till referensobjekt.

Följaktligen planerades för slutundersökningar av båda dessa platser. Länsstyrelsen fastslog emellertid att lämningarna vid Grisavad inte föll inom lagrummet och att denna plats skulle utgå. Rosts täppa var däremot fortsatt aktuell, och i november-december 2003 genomfördes fältarbetena på denna plats. Samtidigt skulle även en intilliggande

lokal undersökas. Enligt tidigare utredningar fanns där smärre spår av odling och kolning, som kanske kunde knytas till Rosts täppa.

Grisavad i gott minne

Grisavad låg drygt tre km från Örkelljunga. Bosättningen låg på det som en gång var utmarkerna till bebyggelsen Östra Ringarp, vilken i sin tur går tillbaka åtminstone till år 1523.⁴ Torpet skildes från Örkelljunga av Hjälm sjö, som under äldre tider kallats både Spånga sjö och Ringarpa sjö. Från den större skogsvägen utmed sjön ledde ett par knöliga hjulspår via hagar, hyggen och granplanteringar förbi torpet.

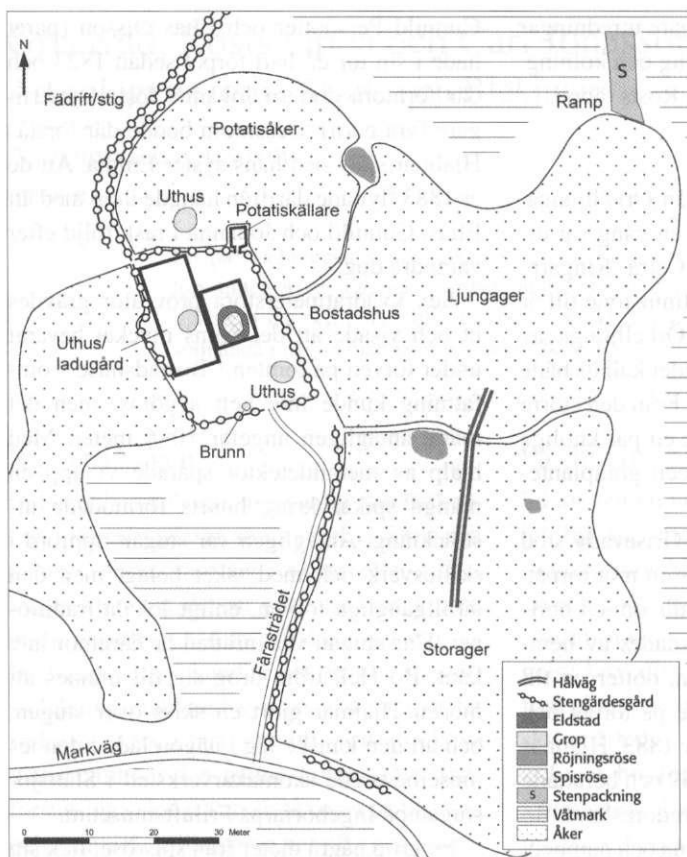
En liten skylt med ordet »Grisavad» stod ute vid hjulspåren och pekade in mot torpet. Det rörde sig nämligen inte alls om en bortglömd plats. Dess minne vårdades av hembygdsforskaren Bo Hellström, dotterson till Hjalmar Paulsson som bodde på torpet och flyttade därifrån som barn, år 1883. Hjalmar bjöd med Bo till ruinen år 1949 och berättade då om förhållandena i sitt barndomsland. Bo memorerade i sin tur historierna och namnen, och satte så småningom egenhändigt upp en enkel informationsskylt vid ruinerna.

Torpet låg inklämt mellan våtmarker och oländiga backar (figur 1). Vid tiden för provundersökningen stod högvuxna planterade granar på platsen och den silande vårsolen gjorde stämningen stilla och trolsk. En smal stig – Fårasträdet – löpte längs en stengärdesgård in mot ruinerna. Låga stenmurar omgärdade röset efter en ihoprasad spis med skorsten i gråsten och tegel samt några flata trappstenar och en vinglig rad med syllstenar.⁵ Tillsammans markerade detta platsen för bostadshuset. Enligt Bo Hellström flyttade hans morfars far skomakaren Carl Peter Bengtsson (Skomagare-Kalen) till torpet, när han äktade Johanna Eliasdotter år 1871.⁶ Under de följande tolv åren bodde makarna i torpet, tillsammans med Johannas föräldrar

Gunnild Persdotter och Elias Olsson (paret hade i sin tur då haft torpet sedan 1823 och där förutom dottern Johanna fostrat ytterligare fyra barn). Dessutom bodde där förstås Hjalmar själv och hans syster Emma. Att de år 1883 flyttade därifrån hängde ihop med att Elias, Gunnild och Johanna i rask följd efter varandra dog.

Sex kvadratmeterstora provrutor grävdes ut och visade att det fanns mycket bevarat under torven på tomten.⁷ Bostadshusets omfattning kunde inte helt avgöras, men det mätte antagligen ungefär 10x6 meter. Med hjälp av metalldetektor spårade vi upp en mängd spikar kring husets förmodade utsträckning. Antagligen var stugan uppförd i skiftesverk och med taket belagt med den lättillgängliga torven, enligt lokala traditioner. Hur stugan var inrättad är däremot inte känt. Bo Hellström drog sig till minnes att morfar Hjalmar gjort en skiss över stugan, och att den kanske låg i någon låda i dennes museibevarade skomakarverkstad i Slättsjöstugan på Ingeborrars Friluftsmuseum.

En grop några meter från spisröset fick sin förklaring när Bo Hellström pekade ut den under beteckningen underladugården. Detta bör alltså ha varit platsen för en ekonomibyggnad. Ytterligare ett par likartade gropar observerades, som med ovan nämnda i åtanke signalerade eventuella spår av byggnader. Bakom bostaden fanns en låg jordkulle som rymde en stenkällare, och i dess bortre vägg ett hål som benämndes potatisinkastet. Något tak var inte bevarat. Enligt Hjalmar rasade det en gång in och krossade mjölkfatet, varvid mor Johanna grät förtvivlat. Alldeles innanför grindhålet till tomten fanns en brunn, som måste ha varit mer än 4 meter djup för att vara vattenförande. Det var då inte konstigt att lille Hjalmar skrämdes med Brunns-gubben, precis som han skrämdes med Torgravagubben (Torvgravgubben) för att hålla sig borta från de förrädiska mossarna.

Figur 1. Tolkad plan över lämningarna på torpet Grisavad. Grafisk bearbetning: Henrik Pihl/Jesper Olsson, Riksantikvarieämbetet UV Syd.

Provrutorna visade också att det fanns en mängd olika slags ting kvar att studera; spik, beslag och spännen i järn, keramiskt rödgods och stengods, porslin, glas från både kärl och fönster, skifferdetaljer, tegel, enstaka djurben, knappar och pipor i olika material, spännen och broschfästen. De flesta fynden fanns i området mellan bostadshuset och jordkällaren, vilket vittnar om att man drällt skräp här. Framför bostadshuset var gården däremot påfallande välstädad och här fanns också ställvis stenläggningar. Grisavadsborna höll sig uppenbarligen med en snygg och prydlig skådesida av torpet.

Stengärdesgårdarna ska ha lagts av Carl Peter »i månsken». Utanför tomten bredde

några småskaliga odlingsstycken ut sig. Att döma av det finurliga inkastet i stenkällaren låg potatislandet bakom denna. Öster om bostadshuset låg Ljungager och närmast vägen Store ager. Jordmånen var mager och odlingslagret som bäst ett par decimeter tjockt. Den sten som röjts ur markerna hade förstås i huvudsak använts som byggnadsmaterial och lagts i stengärdesgårdarna, men också i tre glesa rösen. Ändå låg mängder av sten kvar i odlingsmarken. Åkerlapparna avgränsades mot våtmarken av en terrasskant. Snyltande djur hölls antagligen annars borta med hjälp av trögärdesgårdar. När vi rekognoscerade i omgivningarna upptäcktes en lämplig åker- eller slåtteryta väster om torptomten.

Gissningsvis tog man även slåtter på mossen. Rakt ut mot mossen ledde för övrigt en liten fädrift, i form av två parallella stengärdesgårdar. Djuren betade nog inte på mossen, men kan däremot ha letts till något numera inte längre synligt vattenhål.

Vid undersökningen hämtades också pollenprover ur denna mosse. Enligt analyserna odlades under 1700- och 1800-talet råg, vete, korn, havre, hampa eller humle, lin och bovete, förutom som sagt potatis.⁸ Hjalmar konstaterade vid besöket på Grisavad 1949 att krusbärsbuskar och syrener fortfarande frodades invid husruinen, men några sådana stod vid vår undersökning inte längre att finna.⁹ Vegetationen i omgivningarna bestod annars vid tiden av allt glesare bokskog och alltmer ljunghäckar och tall. Från att tidigare ha varit en sällsynt gäst i landskapet blev granen under loppet av 1800-talet allt vanligare, men ändå långt ifrån vad som idag är fallet. Några djupa, mörka skogar handlade det inte om. Med bara några få fragment av djurben i fynduppsättningen är det värre att reda ut djurhållningen. Utifrån berättelserna kan man bara gissa sig till att man hållit får och kanske en ko.

Hellström har relaterat att områden nere vid stranden av Hjälmjön kallades för »Grisava's land», men menar att det antagligen har att göra med att Spångaborna i största allmänhet kallade denna sidan av sjön så. Utmed den södra sjöstranden fanns utöver Lasa-Pellas stuga ingen bebyggelse före 1880 och närmast räknades Grisavad. Hjalmar mars familj i sin tur betraktade sig själv och omvärlden i en lika humoristisk som morsk vändning: »*Utmed vägen åt Torrabygget låg ett annat torp, 'Stadia Svens'. Där sa man 'hwa?', men vi var modernare och sa 'va'. För Grisava' låg ju lite närmare Paris!!*».

Om omfattningen av torpet under 1800-talets senare hälft verkar någorlunda klarlagd, så var det däremot omöjligt att utifrån

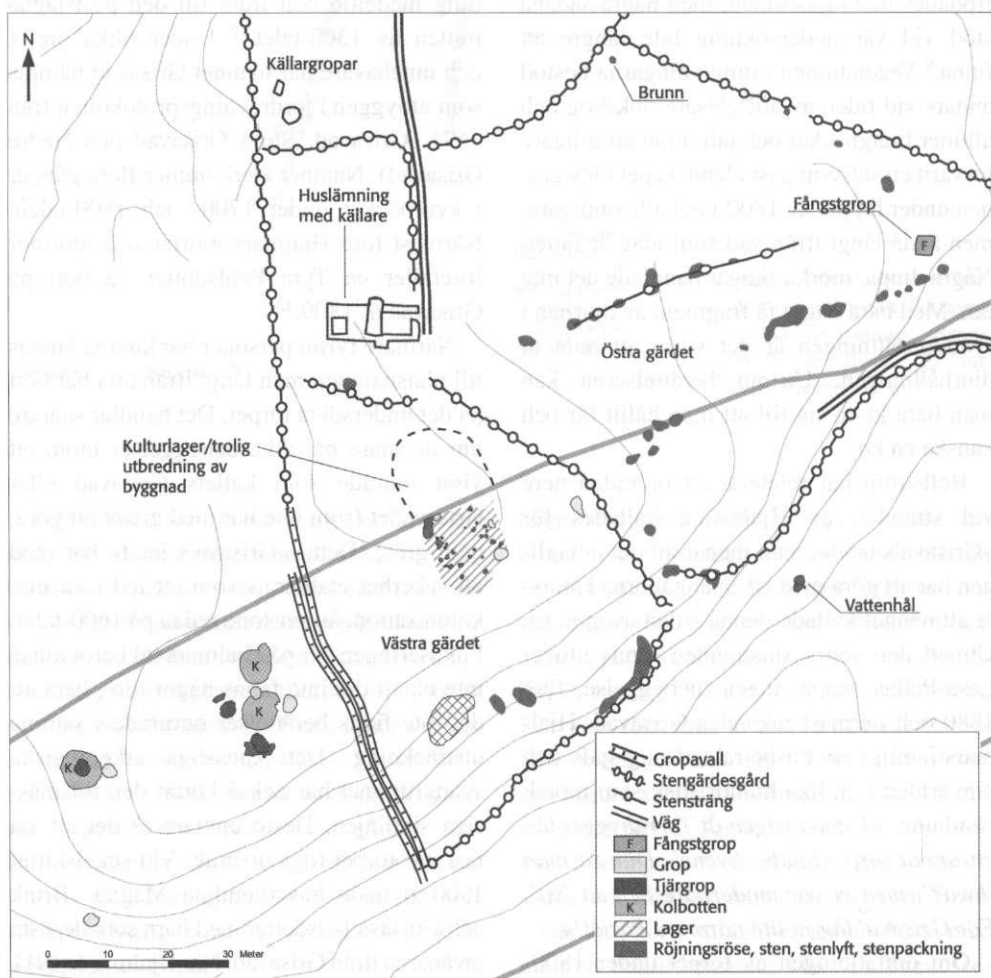
den begränsade undersökningen närmare fastställa dateringar samt förändringar över tid i bebyggelsen och den agrara verksamheten. Delar av fyndmaterialen relaterar mer direkt till 1800-talets föremålsvärld, men flera av artefakterna kan lika gärna dateras till 1600- och 1700-talen.¹⁰ Enligt kulturgeografen Per Connelid antyder de historiska kartorna och dagens landskap en brukningshistoria med rötter i medeltid eller yngre järnålder.¹¹ Detta har också bekräftats av paleobotaniska analyser, som visar på en låg men tydlig frekvens av sädespollen under tidig medeltid och fram till den pestslagna mitten av 1300-talet.¹² Under olika prefix och innehavare har namnet Grisavad nämnts som utbyggen i jordrevningsprotokollen från 1671 (Grisavad, Stora Grisavad och Nedre Grisavad). Namnet återkommer flera gånger i kyrkböcker under 1700- och 1800-talen. Närmast före Hjalmar mars morfar och mormor förefaller en Tyra Pählsdotter ha bott på Grisavad år 1809.¹³

Närmare fyrtio personer har kunnat knytas till platsnamnet, men långt ifrån alla har bott på det undersökta torpet. Det handlar snarare om invånare på olika bebyggelser inom ett visst område som kallats Grisavad eller Grisavadet (som inte har med grisar att göra, utan gräs). Detta »Grisava's land» har med all säkerhet etablerats som ett led i en inre kolonisation, åtminstone redan på 1600-talet. Fokuseringen här på Hjalmar mars tid beror alltså inte på att det inte fanns något före, bara att det inte finns berättelser bevarade i samma utsträckning. Det knusliga arkeologiska svängrummet har också kortat den tidsmässiga siktlinjen. Desto enklare är det att slå fast när torpet togs ur bruk. Vid sekelskiftet 1900 flyttade husarfamiljen Magnus Brink och Gustava Nilsdotter med barn som de sista invånarna ifrån Grisavad. När Hjalmar år 1911 för första gången sedan barndomen besökte sin födelseort låg husen redan i ruiner.

Rosts täppa ...

Bland högt gräs och späda, nyplanterade smågrannar vilade resterna efter ett torp, som efter en familj har kunnat namnges som Rosts täppa.¹⁴ Bosättningen låg en dryg km söder om Skånes Värnsjö, på utmarkerna till den historiska bebyggelseenheten Värnsjö, och hörde alltså i äldre tider till Röke socken. Bebyggelsen krönte en lätt förhöjning i moränmarker och vette ut mot angränsande våtmarker (figur 2). Det för undersökningar berörda stråket gick strax söder om den syn-

liga ruinen av husgrunden, varför i huvudsak inäggarna berördes. Under de olika stegen av undersökningar dokumenterades likväl alltför synliga lämningar i omgivningarna, även om tiden inte medgav detaljstudier. Stora delar av platsen var fult uppriven av den hyggesharvning som hade ägt rum ett par år tidigare. De två månader som vigts åt undersökningen var knappast idealiska, med tilltagande vintermörker, stark köld och tidvis mycket snö, men något annat val fanns inte.

Figur 2. Tolkad plan över lämningarna på torpet Rosts täppa. De diagonala strecken över bilden visar den nya vägens sträckning över området. Grafisk bearbetning: Henrik Pihl/Jesper Olsson, Riksantikvarieämbetet UV Syd.

En numera ofarbar skogsväg ledde från väster in till bosättningen, men korta sträckor av omgivande stengärdesgårdar tydde på att vägen en gång varit välhållen. Genom en passage i en robust och påfallande vällagd stenmur trädde man in till själva torptomten, där grunden för bostadshuset bevarats i form av en större stenkällare, en skorstensstock, mursulor och en mindre källargrop. Stenverken mätte ungefär 5,8×15,2 meter och var kallmurade utan minsta flisa av tegel som tillskott. I samband med förundersökningen metalldetekterades ruinens närmaste omgivning, vilket gav påfallande glest med signaler. Förslagsvis har byggnaden rests på mursulan i knuttimmer eller skiftesverk, utan att spikas med träpanel.¹⁵ Mitt på södra långsidan fanns fortfarande en utskjutande tröskelhäll, på platsen för ingången till huset.

Cirka 30 meter norr om tvårumsstugan, på andra sidan av en stengärdesgård, upptäcktes ett par enkla källargropar.¹⁶ Det är möjligt att de motsvarade spåren efter en ekonomibyggnad som delvis varit sammanbyggd med den just här förstärkta stengärdesgården. I denna norra del av bosättningen noterades ytterligare sträckningar av stengärdesgårdar samt en brunn, en hålväg och några gropar.

Med tanke på de allt sämre väderutsikterna fick undersökningarna en viss prioriteringsgång. Ett sedan tidigare känt lager med fynd skulle undersökas i så stor utsträckning som möjligt. Här antogs en byggnad ha stått, men det visade sig omöjligt att fastställa någon konstruktion eftersom det moderna skogsbruket repat upp marken. Genomsökningen av det tunna lagret gav i alla fall upphov till en stor mängd föremålsfynd. Där fanns exempelvis olika beslag, spännen och hästsko-söm i järn, rödgods, stengods och fajans samt glas. Det fanns dessutom rikligt med knappar i kopparlegering, en glaslins, en liten gjutform för fågelhagel, bössflintor och metall-detaljer till vapen. Att kulturlagret låg på

platsen för en ekonomibyggnad bekräftades i efterhand vid granskningen av 1830-talskartor, där en sådan var markerad i vinkel mot bostadshuset.

Strax väster om inägorna var uppdraget att skärskåda resterna efter tre små kolmilor. Här uppenbarade sig därutöver vad som möjligen kunde vara lämningarna av tre tjärgropar. Tjärgroparna var fortfarande delvis synliga i terrängen, varför tidigare nämnda gropar i den norra delen av bosättningen kanske kunde misstänkas ha haft samma funktion. I efterhand visade ¹⁴C-prover att den västligaste av både kolbottarna och tjärgroparna daterades till 1200-talet, medan övriga dateringar lade sig till rätta kring sekelskiftet 1700–1800.

Inägorna var fördelade på tre tydliga stycken: en hustomt, ett västra gårde som omfattat platsen för raseringslagret samt ett östra gårde, till synes ägnat enbart åt agrar verksamhet. Det östra gårdet var i sin tur uppdelat i tre stråk med smala strängar av små rösen. Även området norr om husruinen såg ut att ha delats in i ytterligare ett par, delvis inhägnade zoner. Den större av dessa var rikt bemängd med block och stenar och fungerade nog inte särskilt bra för någon intensivare odling. Den mindre zonen ringade in de två tidigare nämnda källargroparna. Odlings-skiktet var cirka två decimeter tjockt, möjligen något kraftigare i det östra gårdet än det västra. Marken i slutningen ned mot våtmarken såg inte ut att ha odlats alls, utan använts för att tippa sten. Ett röse ¹⁴C-daterades till skedet 1040–1260 och ett annat till det vida spannet 1520–1950.¹⁷ Pollenanalyser har visat att man odlat råg och något vete på platsen, under just dessa skilda perioder.¹⁸

En hel del sten låg kvar i markerna, men mycket hade röjts och använts i husbyggnation och hägnader. Gropavallar, stenförstärkta terrasskanter, enstensmurar och flerstensmurar mätte sammanlagt drygt 600 löpmeter.¹⁹ I

flera fall övergick den ena formen i den nästa utan tydligt avbrott. Variationen kan eventuellt knytas till ett varierat bruk av gårdarna, med intensivare odling i det västra gårdet och inslag av slätter och bete i det östra gårdet. Det fanns sammanlagt fem öppningar i murverken. En öppning vardera ledde till kolbottarna, ett vattenhål i våtmarken i söder och en slätteräng i öster. En vägbank ledde norrut från stugan genom en av dessa, och hakade på körvägen mellan Låghult och Värjsjö.

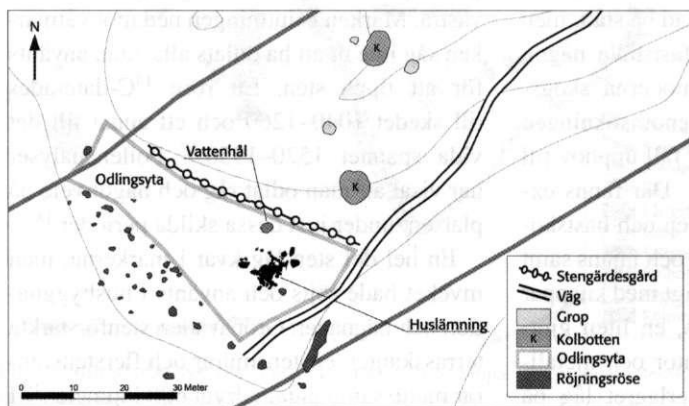
I bosättingens sydöstra ände fanns en stor öppning i stengärdesgårdarna. Strax innanför denna låg en fångstgrop, kanske för varg. En besökare under vår undersökning berättade att trakten fordom hemsökts av vargar (»Skånes sista vargpar»), och att torpet övergivits just för att man inte stod ut. Genom öppningen i muren ledde en vägbank vidare ut och korsade över våtmarken, med riktning österut bort till den andra platsen vilken undersöktes vid samma tillfälle och bjöd på en riktig överraskning.

... med oväntat undantag

Den östra lokalen innefattade enligt tidigare arkeologiska utredningar i all enkelhet odlingsmark och ett par kolbottnar, varför prioriteringen var låg.²⁰ Vi visste att där också fanns en stengärdesgård, en oländig väg och

en formlig svärm små och luftiga rösen i kanten av odlingsytan (figur 3). Kolbottnarna ¹⁴C-daterades till skedet 1600–1900-talet.²¹ De små rösena bestod egentligen av några mindre stenar som kastats ihop glest lite här och där. Ett av de många rösena skilde sig emellertid från mängden, var betydligt större än de andra och dessutom jordblandat. Här fanns möjligheter att säkra kolprover för analys.

Undersökningen avslöjade emellertid att lämningen i själva verket var ett nedrasat spisiröse och när vi lyfte på barrtäckets fann vi resterna av syllstensrader och golv. Vidare fanns en liten stenbroläggning samt rikligt med fynd av likartad sammansättning som på den andra bosättningen, plus stora bitar av gjutjärnsgrytor. Omfånget av lämningen gick inte att följa, men förslagsvis har det rört sig om ett bostadshus i dimensionerna 7×5,5 meter. Den för odling röjda marken mätte ca 17×50 meter och odlingsskiktet var på sin höjd någon decimeter tjockt. Strax intill stugan fanns ett vattenhål. Tiden för undersökningarna höll dock på att rinna ut, varför dokumentationen av denna plats blev starkt forcerad och översiktlig. Men fynden, läget och verksamheten pekade tydligt mot ett samband med den större bosättningen och sannolikt rör det sig om ett undantag till detta.

Figur 3. Tolkad plan över lämningarna på undantaget vid torpet Rosts täppa. De diagonala strecken över bilden visar den nya vägens sträckning över området. Grafisk bearbetning: Henrik Pihl/Jesper Olsson, Riksantikvarieämbetet UV Syd.

Till skillnad från Grisavad finns inte berättelser bevarade kring dessa bosättningar. I efterhand har Troed Rost (husar) och Nilla Jeppasdotter kunnat knytas till den större bosättningen.²² De föddes båda i Vårsjö i slutet av 1700-talet och gifte sig år 1820. Det platsnamn som förekommer i Lantmäteriets akter över Laga skiftet 1834–1839 är Rosts täppa, där täppa snarast var en beteckning för vång. Nilla dog i slutet av 1870-talet och eftersom torpet saknar fynd som relaterar till den senare halvan av detta århundrade kan man tänka sig att hon var dess sista invånare. Om det var Nilla och Troed som byggde torpet eller om de övertog en befintlig bosättning återstår att reda ut, men att döma av husförhörslängderna så fanns det redan i början av 1800-talet. Dessutom måste man överväga om platsen varit nyttjad under tidig medeltid, med tanke på några av ¹⁴C-dateringarna och pollenfrekvenserna. De arkeologiska förarbetena på platsen hade visserligen inte resulterat i några spår av en äldre historisk bosättning, men man måste ta i beaktande att man då utgick ifrån att man skulle lokalisera förhistorisk bebyggelse snarare än historisk.²³

Genom ett ålderdomligt Blekinge

Längs den nya sträckningen för riksväg 29 norr om Karlshamn finns stora delar av ett ålderdomligt landskap bevarat. Vägsträckningen kom att beröra ett stort antal arkeologiska platser med bebyggelse, odling och tillverkningsplatser inom skogsbygden. I några fall uttraderades hela miljöer, medan andra endast kom att beröras delvis. Lämningarnas ålder förväntades som längst gå tillbaka till tidigmodern tid.

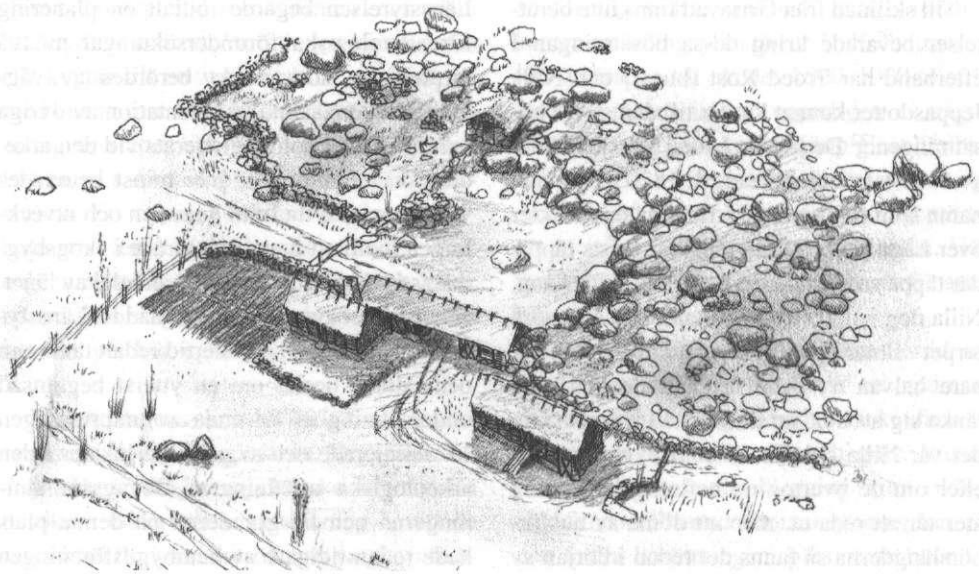
De förberedande kulturhistoriska utredningarna arbetade upp ett underlag som främst pekade ut historiska miljöer, bland dem fyra sentida bebyggelselämningar.²⁴

Länsstyrelsen begärde initialt en planering för arkeologiska förundersökningar av två torpmiljöer, som direkt berördes av vägsträckningen, samt dokumentation av övriga agrara miljöer som registrerats vid den arkeologiska utredningen. Inte minst betonades vikten av att lyfta fram historien och utvecklingen inom ett marginalområde i skogsbygden, som hittills är en föga känd del av länet. När undersökningsplanerna nådde Länsstyrelsen hade denna emellertid redan tänkt om och fattade beslut om en ytterst begränsad undersökning av en enda av ursprungligen 17 definierade och avgränsade lokaler i den arkeologiska utredningen. De agrara lämningarna och husgrunderna på denna plats hade redan tidigare av hembygdsföreningen identifierats som Carl Jonassons torp eller Krusmotorpet.

Carl Jonassons torp

Torpet låg invid Hjortabäcken, som rann mellan Lilla Mellsjön och Hemsjön. Norr och öster om låg »Mehlesjötorpet» och »Räfvatorpet».²⁵ Stora delar av den väl sammanhållna bosättningen med byggnader, odlingsmark och ängsmark dokumenterades, om än ytterst översiktligt.²⁶ Bosättningen kunde grovt delas in i tre zoner (figur 4). Ängsmarken har legat på slätten kring Hjortabäcken. Själva gården låg utsträckt på en torrare platå i nästa zon. Tillsammans med vägen markerade bebyggelsen tydligt övergången till den tredje zonen, vilken utgjordes av den storblockiga, brant stigande terrängen i nordväst. Där fanns även de tydligaste lämningarna efter odling.

Vi konstaterade att fem byggnader funnits, trots att ingen kunde undersökas i egentlig mening. Boningshus, ladugård och jordkällare kunde identifieras, medan de båda utrymmena på respektive sida om infarten till gårdsplanen inte kunde funktionsbestämmas.

Figur 4. Carl Jonassons torp. Rekonstruktion och teckning: Staffan Hyll, Riksantikvarieämbetet UV Syd.

Stugan hade ett markerat läge på en anlagd terrass och hade förmodligen varit en enkelstuga eller en förköksstuga. Ladugården föreföll vara indelad i tre rum. Båda byggnaderna tycks ha varit byggda av trä som vilat på de stensyllar som alltså låg kvar. I de båda byggnaderna som omgav infarten till gårdsplanen (portlidret) gjordes smärre upprensningar, varvid ett tämligen stort antal artefakter påträffades. Fynden kan grovt delas in i personliga föremål och järnföremål, och låg i igenfyllningsmassor som tillkommit efter det att byggnaderna tagits ur bruk. Lämningarna efter de båda byggnaderna kan beskrivas som stenkällare eller höga stengrunder, men hur överbyggnaderna gestaltat sig framgick inte. Till torpet hörde även en mycket välbyggd jordkällare, som låg i branten bland de jordfasta blocken och odlingsrösen.

Bebyggelsen har varit vänd mot Hjortabäcken i sydost, emedan samtliga byggnader har haft sina ingångar åt detta väderstreck. Gårdsplanen avskärmades av en stenmur vari

infarten eller portlidret till gårdskomplexet legat. Detta hänger samman med att tillfartsvägen i första hand varit en förbindelselänk mellan den äldre bebyggelsen längs Mieån och i synnerhet då med modergården.²⁷ Ur ett mycket begränsat lokalt perspektiv har bäcken och sydläget varit avgörande för bebyggelsens orientering, medan ett mera storskaligt betraktande fångar den äldre bebyggelsens betydelse. Kontakten med övriga torpbebyggelser är svår att värdera, men bron över Hjortabäcken, vilken fortfarande existerar, har varit en viktig knutpunkt för kommunikationerna i landskapet. Carl Jonassons torp har etablerats i skärningspunkten mellan tre på enskifteskartan markerade äldre torp, varför ett äldre kommunikationsnät i hög grad har utnyttjats.

Bosättningsorganisation tycks inte ha skiljt sig nämnvärt från andra gårdar i området.²⁸ De enskilda byggnadernas storlek var mindre, medan antalet byggnader snarare var flera. Vad gäller teknik och material har inte torpets konstruktioner skiljt sig från det

gångse byggnadsskicket. Behovet av flera uthus ska förmodligen ses som ett uttryck för ett mångsyssleri.²⁹

Detta stöds av att de odlingsytor som dokumenterades var begränsade och till stor del belägna på den storblockiga moränkullen i nordväst. Odlingsytorna på kullens sydslutning var små och endast mindre ytor hade stenröjts mellan stenblocken i den branta slutningen. En viss odling hade även förekommit söder om tillfartsvägen, vilket enstaka odlingsrösen avslöjade. Slätten var emellertid inte lika rik på block och stenar, men har förmodligen framför allt utnyttjats som äng. Sammantaget tyder detta på att odlingen inte varit det primära näringsfånget, utan snarare haft husbehovskaraktär.

Bosättningen har lokalt benämnts Carl Jonassons torp efter den siste innehavaren. Torpets förste innehavare var dennes föräldrar Jonas Haraldsson och Elna Håkansdotter, som fick fyra barn. Carl var den näst äldste sonen och övertog torpet 1853; året innan hade äldste brodern Johannes dött. Carl Jonasson fick fem barn mellan 1855 och 1864. Den äldste sonen Johannes skulle överta torpet, medan de två dottrarna arbetsutvandrade till Tyskland som pigor och resterande två söner flyttade till Asarum.

Arkeologi på torp

De tre exemplen visar hur arkeologin har arbetat med och kan arbeta med sentida bebyggelser. Men de visar också att det inte är (eller åtminstone hittills har varit) självklart att arkeologin och de antikvariska myndigheterna tar tillvara torpen.

Ordet torp används gärna i allmän mening som övergripande beteckning för all slags »sentida, rural, permanent bebyggelse på ofri grund». Beteckningen häftas vid avgärdatorp, jordkulor, backstugor, soldattorp, dagsverkestorp, hantverkstorp, fäbodår, nybyg-

gen och utmarksbebyggelse m.m.³⁰ Allt som ofta korsar betydelseerna varandra och över tid och rum, livsvillkor och människoöden råder avsevärda nyansskillnader. I Skåne användes för övrigt ofta beteckningarna »gatehus» eller kort och gott »hus» långt fram i tiden.³¹ Vad som kallas vad och varför, när och i vilken landsända är föremål för återkommande diskussioner bland forskarna, en stor fråga som inte förs vidare just här.

Det gemensamma för bebyggelserna och dess invånare är ändå att de i regel stått mer eller mindre utanför bysamfälligheten. Dessutom har de regelmässigt ekonomiskt räknats ned och existerat i skyldighetsställning. Man talar om fattigdomens historia, bebyggelse på ofri grund, obesuttenhet och de utsatta, men egentligen ska långt ifrån alla torpmiljöer betraktas som fullständigt berövade allt handlingsutrymme.³² Kanske hänger den förringande synen delvis samman med att torpens historia ofta har präglats av ett avståndstagande, inte minst från de många människor som en gång bröt sig ut ur miljöerna. Torpen försvann i juridisk mening med arrendelagstiftningen 1943, men många hade redan tidigare övergivits i samband med jordskiftningar och landsbygdsbefolkningens proletarisering. I takt med att kunskapen om dessa bebyggelselämningar sjunkit har de efterlämnade ruinerna eller välvärdade sommarstugorna ofta kort och gott kommit att kallas just – torp.

Engagemanget för de sentida torpen fick ett uppsving under 1970-talet hos landets hembygdsföreningar och liknande lokala organisationer. Utifrån genealogiska intressen, reaktioner mot den konventionella historiesynen och parollen »gräv där du står» genomfördes åtskilliga så kallade torpinventeringar. Inte sällan tog man sig an någon stuga, vilken sattes i stånd både som experiment och ett slags ställningstagande.

Fornminnesinventeringens personal hade ofta stort utbyte av kontakterna med de lokalt kulturarvskunniga, vilket emellanåt ledde till att en och annan synlig husgrund noterades i inventeringsprotokollen. Detta var länge inte självklart och innebar inte något konkret skydd för till exempel torpen. Under senare år har projektet Skog & Historia uppmärksammat situationen för forn- och kulturlämningar i skogsmiljö. Inventerarna registrerar med stor iver sentida bebyggelselämningar och i FMIS/Riksantikvarieämbetets Fornsök kan man söka fram svärmar av torp.

Som arkeologiskt forskningsobjekt har torpfrågan fluktuerat på agendan sedan mitten av 1980-talet. Flera, men ofta mindre undersökningar har genomförts och den antikvariska underlåtenheten har kritiserats i åtskilliga sammanhang.³³ Riksantikvarieämbetet tog signalerna på allvar och initierade en specialstudie kring sentida bebyggelsemiljöer.³⁴ Rapporten visade att den dittillsvarande antikvariska hanteringen otillräcklighet stod i kontrast till den vetenskapliga och upplevelserelaterade potentialen. Ett vetenskapligt upparbetat, mer konsekvent förhållningssätt anses helt nödvändigt.

De sentida bebyggelselämningarna är en del av kulturarvet, så värdefulla som något. Den sentida bebyggelsens betydelse för dagens människor framgår tydligt av de många torpinventeringar som gjorts av lokala hembygdsföreningar eller studiecirklar. I artikelns aktuella fall uttryckte kollegor från museer, uppdragsarkeologin, hembygdsförbunden och universitetet stort engagemang kring möjligheterna att bevara, dokumentera och vetenskapligt analysera lämningarna. Vägbyggarna hade inga invändningar utan visade snarare öppenhet och nyfikenhet. Lämningar från de senaste århundradena väcker frågvishet och kunskapsörst – och därtill inte minst djupt personliga reflexioner över historia och människor. Torpens tillgänglighet (i vid bemärkelse) gör dem för-

visso inte exotiska på samma vis som det i tid och rum mer avlägsna. I stället framkallar de igenkänning och eftertanke, något som borde vara väl värt att samlas kring och ta tillvara.

Tack

Tack till Marie Olsson, Wallin Kulturlandskap och arkeologi, som satte torparkeologin i mina händer. Tack till Mats Anglert, Riksantikvarieämbetet UV Syd, som engagerat och kunnigt diskuterat ämnet samt kommenterat artikeln.

Summary

A couple of road constructions through the forests of Scania and Blekinge crossed over several ruins of crofts. The archaeologists recommended excavations of the sites, but due to obscurities in legislation and practice the works were cut very short. This is a presentation of the three crofts that to some extent actually were surveyed.

Noter

- ¹ Mogren & Söderberg 1999:44ff.
- ² Swanström 1975, s. 28; jfr med Svensson 2002, s. 177f.
- ³ Mattisson m.fl. 1997; Linderöth m.fl. 2001; Olsson & Olsson 2003, s. 45ff.
- ⁴ Skansjö 1997, s. 67.
- ⁵ Knarrström 2004a; Knarrström 2008a.
- ⁶ Hellström 200, s. 69ff.
- ⁷ Knarrström 2004a; Knarrström 2008a.
- ⁸ Lagerås 2007, s. 141ff.
- ⁹ Hellström 2003, s. 70.
- ¹⁰ Knarrström 2004a.
- ¹¹ Connelid 1997, s. 49.
- ¹² Lagerås 2007, s. 69ff.
- ¹³ Knarrström 2008a, se även Knarrström & Larsson 2008.
- ¹⁴ Knarrström 2004b; Knarrström 2008b.
- ¹⁵ Pettersson 2004.
- ¹⁶ Knarrström 2004b.
- ¹⁷ Ångströmlaboratoriet, Uppsala; Knarrström 2004b.
- ¹⁸ Lagerås 2007, s. 146ff.
- ¹⁹ Knarrström 2004b.
- ²⁰ Cronberg 2004a.

- ²¹ Ångströmlaboratoriet, Uppsala; Knarrström 2004c.
 - ²² Knarrström 2008a; Lindberg 2008.
 - ²³ Cronberg 2004b.
 - ²⁴ Aspeborg m.fl. 2001.
 - ²⁵ Carlsson 1985.
 - ²⁶ Anglert 2004 och 2005.
 - ²⁷ Idag betecknad Ire 1:15.
 - ²⁸ Jfr Carlsson 1985, s. 10ff.
 - ²⁹ Anglert 2004 och 2005.
 - ³⁰ Lind & Svensson 2001, s. 7ff.
 - ³¹ Lundh 2002, s. 9ff; Svensson 2002, s. 193ff.
 - ³² Jfr Svensson 2005, s. 9ff.
 - ³³ Bland annat Sandberg 1987; Welinder; 1992; Rosén 1991; Olsson 1994; Mogren 1995; Rosén 1999; Karlenby & Ramström 1999; Lind m.fl. 2000; Svensson 2001; Anglert 2004; Andersson 2007; Anglert & Knarrström 2007; Welinder 2007; Rosén 2008.
 - ³⁴ Lind m.fl. 2001.
- ## Referenser
- Andersson, H. 2007. *Torp och backstugor i Länghem. En studie av bebyggelseförändringar från 1600-talet till början av 1900-talet*. Lund Studies in Historical Archaeology 4. Lund.
- Anglert, M. 2004. Sentida lämningar i skogsmiljö – en arkeologisk angelägenhet? *Blekingeboken* 2003 Årgång 81. Karlskrona.
- Anglert, M. 2005. *Carl Jonassons torp. Historisk arkeologi och en sentida bosättning längs Rv 29. Blekinge, Karlshamn kommun, Ringmåla socken, Ire 1:15. Särskild arkeologisk undersökning*. UV Syd, dokumentation av fältarbetsfasen 2005:4. Lund.
- Anglert, M. & Knarrström, A. 2007. Sentida bosättningar och historisk arkeologi – knappast en marginell historia. *Meta* 2006:4.
- Aspeborg, H. & Karsten, P. & Lagerås, P. 2001. *RV 29 Karlshamn – Djuramåla. Delen Hoka – Grönadal. Blekinge, Asarum och Ringamåla socknar. Småland, Tingsås socken. Arkeologisk utredning*. UV Syd rapport 2001:37. Lund.
- Carlsson, D. 1985. *Ire by. Historien om två gårdar. Karlshamn*.
- Connelid, P. 1997. Historisk – geografisk analys av det äldre odlingslandskapet. *Arkeologisk utredning från Örkelljunga till länsgränsen. Särskild arkeologisk utredning steg 1, väg R4, förbi Örkelljunga (Eket – Vårsjö) och förbi Fagerhult (Vårsjö – Köphult) samt väg 24, delen Bälunge – Västra Spång, Skåne*. L. Wallin, M. Olsson, P. Connelid, P. Karsten, B. Knarrström, P. Lagerås, A. Mattisson, M. Olsson, S. Skansjö. UV Syd Rapport. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Lund.
- Cronberg, C. 2004a. Område E4:34F. *Utredningsgrävningar utmed E4:an i norra Skåne. Arkeologiska*
- utredningar steg 2b för väg E4. Örkelljunga – länsgränsen och riksväg 24, Bälunge – Västra Spång* red. M. Olsson & M. Olsson. UV Syd Rapport 2003:20. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar UV Syd. Lund.
- Cronberg, C. 2004b. Område E4:34A. *Utredningsgrävningar utmed E4:an i norra Skåne. Arkeologiska utredningar steg 2b för väg E4, Örkelljunga – länsgränsen och riksväg 24, Bälunge – Västra Spång* red. M. Olsson & M. Olsson. UV Syd Rapport 2003:20. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar UV Syd. Lund.
- Hellström, B. 2003. *I Örkelljunga på 1930–1940-talen. Skrifter utgivna av Örkelljunga Hembygdsförening* 36. Lund.
- Karlenby, L. & Ramström, A. 2000. Historisk arkeologi i forskning och antikvarisk beslutsgång. *META*, 2000(2).
- Knarrström, A. 2004a. E4:16 – Sentida bebyggelse och odlingslämningar vid torpet Grisavad. *Förundersökningar utmed E4:an i norra Skåne. Arkeologiska förundersökningar för väg E4, sträckan Örkelljunga-länsgränsen, och riksväg 24, delen Bälunge-Västra Spång samt lokalvägar* red. B. Jacobsson. UV Syd, Rapport 2003: 21. Lund: Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar.
- Knarrström, A. 2004b. *En sentida skogsgård vid Vårsjö – Kol, tjära och odling. Område E4:34A, Örkelljunga-länsgränsen. E4-projektet i norra Skåne. Skåne, Skånes Fagerhult socken, Vårsjö 2:10/39. Arkeologisk särskild undersökning*. UV Syd, dokumentation av fältarbetsfasen (digital rapport) 2004: 4. Riksantikvarieämbetet UV Syd. Lund.
- Knarrström, A. 2004c. *På undantag till skogsgården vid Vårsjö. Område E4:34F, Örkelljunga-länsgränsen. E4-projektet i norra Skåne. Skåne, Skånes Fagerhult socken, Vårsjö 2:39. Arkeologisk särskild undersökning*. UV Syd, dokumentation av fältarbetsfasen (digital rapport) 2004: 5. Riksantikvarieämbetet UV Syd. Lund.
- Knarrström, A. 2008a. Grisavad – ett torp åt skogen. *Människorna och skogen – arkeologiska platser i Örkelljungatrakten*. Red. M. Anglert & P. Lagerås. Stockholm.
- Knarrström, A. 2008b. Torpet Rosts täppa – det lilla i det stora. *Människorna och skogen – arkeologiska platser i Örkelljungatrakten*. Red. M. Anglert & P. Lagerås. Stockholm.
- Knarrström, B. & Larsson, S. 2008. *Hans Majestäts friskyttar av Danmark*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm/Lund.
- Lagerås, P. 2007. *The Ecology of Expansion and Abandonment. Medieval and Post-Medieval Land-use and Settlement dynamics in a Landscape Perspective*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

- Lind, H. & Svensson, E. 2001. Sentida bebyggelse i antikvarisk och arkeologisk verksamhet. *Sentida bebyggelse i antikvarisk och arkeologisk verksamhet*. H. Lind, E. Svensson & J. Hansson. Projekt Uppdragsarkeologi, Rapport 2001:2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Lind, H. & Holmgren, I. & Svensson, E. & Emilsson, S. 2000. *Pinoberget. En socialhistorisk studie utifrån sentida bebyggelselämningar och obesuttna människor*. Rapport 2000 Skogsvårdsstyrelsen Värmland-Örebro. Karlstad.
- Lind, H., Svensson, E. & Hansson, J. 2001. *Sentida bebyggelse i antikvarisk och arkeologisk verksamhet*. Projekt Uppdragsarkeologi, Rapport 2001:2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Lindberg, S. 2008. Ett befolkat landskap – en diskussion kring människor och genus. *Människorna och skogen – arkeologiska platser i Örkelljungatrakten*. Red. M. Anglert & P. Lagerås. Stockholm.
- Linderöth, T., Andersson, T. & Olsson, M. 2001. *Arkeologisk utredning. Lokalvägar längs E4:an och väg 24. Sträckan Örkelljunga – länsgränsen*. UV Syd Rapport 2001:22.
- Lundh, C. 2002. Introduktion. *Gatehus och gatehusfolk i skånska godsmiljöer* red. C. Lundh & K. Sundberg. Falun.
- Mattisson, A., Olsson, M. & Lagerås, P. 1997. Detaljerad redovisning. *Arkeologisk utredning från Örkelljunga till länsgränsen. Särskild arkeologisk utredning steg 1, väg R4, förbi Örkelljunga (Eket – Värnsjö) och förbi Fagerhult (Värnsjö – Köphult) samt väg 24, delen Bälunge - Västra Spång, Skåne*. L. Wallin, M. Olsson, P. Connelid, P. Karsten, B. Knarrström, P. Lagerås, A. Mattisson, M. Olsson, S. Skansjö. UV Syd Rapport 1997:58.
- Mogren, M. 1995. Vår utforskade gårdag. Efterreformatörsk arkeologi i Sverige – dess ljusglimtar och brister. *META*, 1995(3).
- Mogren, M. & Söderberg, B. 1999. Yngre järnålder – historisk tid. *Vetenskapligt program för UV-Syd 1999–2002*. Red. T. Hansson. UV Syd Rapport 1999:35. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Lund.
- Olsson, A. 1994. *Torp – en bortglömd fornlämningskategori*. C-uppsats i arkeologi, Arkeologiska institutionen. Stockholms universitet/Ängersjörapport 9.
- Olsson, M. & Olsson, M. 2003. Områdesredovisning. *Kartering och omlandsstudier utmed E4:an i norra Skåne. Arkeologiska utredningar steg 2a för väg E4, Örkelljunga – länsgränsen och riksväg 24, Bälunge - Västra Spång* red. M. Olsson. UV Syd Rapport 2003:19. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar.
- Pettersson, C. B. 2004. E4:34a – En gårds lämning från nyare tid med tillhörande hägnadssystem. *Förundersökningar utmed E4:an i norra Skåne. Arkeologiska förundersökningar för väg E4, sträckan Örkelljunga-länsgränsen, och riksväg 24, delen Bälunge-Västra Spång samt lokalvägar* red. B. Jacobsen. UV Syd, Rapport 2003: 21. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Lund.
- Rosén, C. 1991. »Backastugn wid Gräsåhs». *Utskrift*. Halmstad: Uppdragsverksamheten, Stiftelsen Hallands läns museer.
- Rosén, C. 1999. Fattigdomens arkeologi – Reflexioner kring torpens och backstugornas arkeologi. In: Arelius, T., Englund, E. & Ersgård, L. *Kring västsvenska hus: boendets organisation och symbolik i förhistorisk och historisk tid*. GOTARC. Serie C. No 22. Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
- Rosén, C. 2008. *1000 år på Apled. En gård i Sjuhäradabygden från medeltid till nutid*. Riksantikvarieämbetet. Kalmar/Stockholm.
- Sandberg, B. 1987. Björnsjö – en gård i Göteborgs inland. Näringsfång speglar i en arkeologisk undersökning och jämfört med skriftliga uppgifter och muntlig tradition. Göteborg: Formminnesförening.
- Skansjö, S. 1997. Örkelljunga – Fagerhult under medeltid och 1600-tal. *Arkeologisk utredning från Örkelljunga till länsgränsen. Särskild arkeologisk utredning steg 1, väg R4, förbi Örkelljunga (Eket – Värnsjö) och förbi Fagerhult (Värnsjö – Köphult) samt väg 24, delen Bälunge - Västra Spång, Skåne*. L. Wallin, M. Olsson, P. Connelid, P. Karsten, B. Knarrström, P. Lagerås, A. Mattisson, M. Olsson, S. Skansjö. UV Syd Rapport. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Lund.
- Svensson, E. 2001. Bebyggelselämningar från modern tid – massmaterial eller individuella historier? *Från land till stad. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson* red. A. Andrén & L. Ersgård & J. Wienberg. Lund Studies in Medieval Archaeology 29. Stockholm.
- Svensson, H. 2002. Torpens försvinnande och samhällsomvandlingens geografi. *Gatehus och gatehusfolk i skånska godsmiljöer* red. C. Lundh & K. Sundberg. Falun.
- Svensson, H. 2005. *Öppna och slutna rum – enskiftet och de utsatta geografi. Husmän, bönder och gods på den skånska landsbygden under 1800-talets första hälft*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institutioner. Avhandlingar CLVIII. Motala.
- Swanström, Ivan. 1975. *Torparna*. Helsingborg.
- Welinder, S. 1992. *Människor och artefaktmönster*. Institutionen för arkeologi, Uppsala universitet. Uppsala.
- Welinder, S. (Red.) 2007. *Torpens arkeologi*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm/Ungern.
- Welinder, S. & Johnsen, B. 1997. Torpen väntar på sin arkeologiska historia. *Populär arkeologi* årgång 15 nr 2.

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare.

Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund.

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <http://www.tidskriftenale.nu>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2009, 200 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas på Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund. Pris 60 kr per häfte.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Professor Sten Skansjö, Lund, ordf., landsarkivarie Jan Dahlin, Lund, v.ordf., 1:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, sekr., länsarkivarie Anders Persson, Lund, v.sekr., 1:e arkivarie Bengt Danielson, Lund, skattnästare, universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, redaktör samt fil. dr Kerstin Arcadius, Malmö, docent Lars Berggren, Lund, fil. dr Kajsa Bjurklint Rosenblad, Lund, docent Peter Carelli, Lund, docent Tomas Germundsson, Lund, 1:e antikvarie Bengt Jakobsson, Gislöv, landsantikvarie Barbro Mellander, Kristianstad, fil. dr Bodil Persson, Lund, länsantikvarie Thomas Romberg, Malmö, länsantikvarie Leif Stenholm, Karlskrona, professor Anna Christina Ulfspärre, Lund, 1:e antikvarie Pablo Wiking-Faria, Varberg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

KARL GUSTAV ANDERSSON

Den medeltida allmänningskogen i södra Albo

I

JOHAN ANDERSSON

Adeln i Skåne och frågan om avläggandet av trohetsed
till Sveriges kung och krona under våren 1658

8

ANNIKA KNARRSTRÖM

Grisavad, Rosts täppa och Carl Jonassons
Arkeologi på torp i Skåne och Blekinge

24

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-run – i
runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i
Skåne, Halland, Blekinge och på Bornholm.